ქართველი

ერი

ალმანახი № 1.

შინაარსი: გრიგოლ ვოლსკი.—ქუჯის ციხე, დექსი **დ. თომაშვილისა.**—შედია-სერეგენია, **ვაჟა-ფშაველასი.**—ეგვეგი, დექსი **ი. გრიშაშვილისა.**—გიმნაზია თუ სამეურნო სასწავლებელი? **ვ. წ.**—ხვეულის კაბა, **მ. ა.**—მთის არწივი შამილი, **ა. ფრონელისა.**—ნ. ხიზანაშვილი, **გ. ყიფშიძისა.**—ნეკროლოგი, **ვ. დ.**—ერის უფლება, **Bâton-ისა.**

11 ოქტომბერი 1909 წ.

გრიგოლ ვოლსკი.

„არ არის მკვდარი, ვინც მოკვდეს
და ხალხს შესწიროს დღენია;
მკვდრად იგი თქმულა, ვისაც აქ
სახელი არ დარჩენია“.

ქართველ მოღვაწეთა მცირე გუნდს კიდევ მოაკლდა ერთი წევრი,—გარდაიცვალა გრიგოლ ვოლსკი. ყოველი ადამიანი, რამდენადაც ძლიერი ბუნებისაც უნდა იყოს, საჭიროებს ისეთ საზოგადოებრივ განწყობილებას, სადაც მას ახალისებენ, ამხნევებენ, სადაც მისი ძალა ჰპოებს დაფასებას, საზრდოს და შემოქმედების წყაროს. ჩვენდა სამწუხაროდ, დღეს ისეთ მდგომარეობაში ჩავარდით, რომ ბევრი ქართველი თავის შთამომავლობასაც მალავს, არამც თუ აშკარად საზოგადო მოღვაწეობას ერიდება. ამ ასი წლის განმავლობაში მთელმა ქართლ-კახეთმა გვარებიც გადიკეთა, ალბად იმ აზრით, რომ ეჭვი არავინ შეიტანოს მათ ქართველობაში. საზოგადო ასპარეზი ჩვენ ცხოვრებაში დაიცალა და პირველი ადგილი მოხელეებმა დაიჭირეს. ასეთ დროს, როცა ირგვლივ გულ-გრილობა და ხასიათის დაცემულობა გამეფებულა, როცა აშკარა ლაპარაკიც კი შეუძლებელი გახდა, სწორედ იშვიათი, სანატრელია ისეთი ტიპის ადამიანები, როგორიც იყო განსვენებული გრიგოლ. მუდამ საზოგადო აზრით მცხოვრები, მუდამ საზოგადოებრივ მისწრაფებათა მატარებელი, მუდამ აღგზნებული მოტრფიალე ჩვენი განვითარებისა, გატაცებული და მოხარული, როცა რაიმეს საკეთილოს დაინახავდა ჩვენში, გულ ნატკენი და შეწუხებული, როცა ჩვენ სიგლახეს ხედავდა. აურაცხელ მელათა და ქვემძრომა შორის მუდამ პირდაპირი და გულ-ახდილი, უშიშარი და შეუპოვარი, სადაც სხვები სდუმდენ, მტერთან მებრძოლი, მოყვარესთან გულის გამთბობი, გამამხნევებელი და სულის ჩამდგმელი—აი ვინ იყო გრიგოლი.

ადამიანს ერთი დიდი ნაკლი აქვს. ის ყოველთვის ცდილობს თავის დაბეჩავების მიზეზი თავის თავის გარეშე ეძებოს და ამით თავი იმართლოს. მართალია ჩვენი ცხოვრების პირობები აუტანელია, მართალია, ჩვენ შემოქმედებით ძალას და საზოგადოებრივ ცხოვრებას ყოველ მხრივ ფრთა ეკვეცება, მართალია, ამ გარემოებას საერთო დაკნინება, საზოგადოებრივ ინტერესისადმი გულ გრილობა და წვრილმანი კინკლაობის ჟინი მოჰყვა, მაგრამ ისიც მართალია, რომ დიდი წილი ამ ჩვენ დაძაბუნებაში ჩვენვე გვიძევს. ქედი მეტად მოვიხარეთ, მეტად თავი დავიმცირეთ და ჩვენის ღირსების და ვინაობის დაცვის მაგიერ, გუნდრუკის კმევას შევუდექით. გათამამდენ ჩვენი ორგულნი, წამოყვეს თავი შავმა ძალებმა და ბოლოს იქამდისაც მიიდა საქმე, რომ არამც თუ აწმყოს და მამავალს გვისპობენ, ჩვენ წარსულსაც უარყოფენ. ვინ ხართ, რა ხართ?—მოწყალების შემცქერალნი, მეტი არაფერიო. მიიხედ-მოიხედავ, სად უნდა პოვო შენი ვინაობის დაცვა? წარსული სდუმს, როცა მას აწმყო პატივისცემით არ ეპყრობა, როცა მთელი საზოგადოებრივი ჯგუფიც კი განზე დგება. და აი ასეთ დროს

მხოლოდ რამდენიმე პირი დარჩენილა, რომელნიც კიდევ ინახვენ წარსულის პატივისცემას, რომელთაც სწამთ თავისი მომავალი, აფასებენ თავის ვინაობას და ამით ფუჭნებიან საძიძგნათ გამზადებულ ყორნებს: შესდეგით, აჩქარებულხართ! ჩვენ ლიოსეფულად გვაცოცხლია, ვცოცხლობთ და ვიცოცხლებთო! და მართალიცაა! სცოცხლობს გრიგოლი! ის მუშაობს მომავლისთვის, იგერიებს მტერს სიტყვით თუ კალმით, ამხნევებს მოყვარეს სიტყვით თუ კალმით, აარსებს კულტურულ დაწესებულებას, სადაც ცდილობს მომავალი აღზარდოს, ცდილობს გაღვიძოს თავის თანამოძმეებში თავის ვინაობის პატივისცემა, სამშობლოს სიყვარული და ადამიანობა, ცდილობს თავი მოუყაროს მათ და შექმნას ძალა ერთობისა. ის არის პიროვნება, ძლიერი ხასიათით, ძლიერი საზოგ დოებრივი აზრით, რომელთანაც იმედი გეღვიძება, მუშაობა გენატრება, ფრთა შეგესხმება. იყავი, გრიგოლ. შემდეგაც ქართველთა ხსოვნაშიაც ისევ წარჩინებული ქართველი, ფხიზელი მოქალაქე, გულ-ღია ადამიანი! დეე, მოგბაძონ შენ შენმა მოძმეებმა და მრავლად ირჩიონ ის გზა, რომელიც შენთვის ისე ეკლიანი იყო.

ქუჯის ციხეზე

მდინარის პირად ამოდ მფრინავი
გრილი ნიავი მეალერსება,
სევდით მომიახრობს სამშობლოს ამბებს
და მით მეც გული ქმუნვით მევსება.
თვალწინ მიდგია ლიხი, გადაღმით—
დედა-ქალაქი, მისივ სიონი,
უკნით კი დამცქერს მარად გულ ცივი
ყინულ-მოსილი კავკასიონი.
პოი, კავკასო, მადლი თუ ჰქენი,
რატომ მარილიც არ მოაყარე
რალა ერთ ადგილს საბედისწეროთ
ჩემი მტარვალი გადმოათარე?!
თუ შენ გეგონა, რომ საძმა-ძოყვროთ,
კავშირ მაერთად გადევი ხიდი? —
წაგიხდა, ვაგო, ნაფიქრ ნაზრახი
და ჩაიდინე შეცდომა დიდი!...
მაგრამ რას აქნევ შენ ჩემს ტკივილებს?...
პე, დასტკბი ჩემის უბედურებით!
მე რით მოვიხლო სამაგიერო,
თუ არა მსგავსი საყვედურებით!..

*
* *

მწარ საგონებელს მივეცი თავი:
ერის ძალ-ღონე როს განახლდება...
აველ მთის წვერზე „ფიქრთ გასართველად“,—
მაღალ ადგილას სულიც მაღლდება.
იქ, ნაპრალიდან, შორით-შორს სჩანან
ჩემი ქვეყნისა ველნი, არენი,
ჰიპპუს *), ფაზისი, ტეხურ-აბაშა—
ცელქათ ჩუხჩუხით მომდინარენი.
ოცნება, არსთან შეზავებული,
ხშირად შორს მჭვრეტი ვარსკვლავი, მზეა:
აგერ ჩემ თვალ-წინ გადაიშალა
სიცოცხლით სავსე ქალაქი ეა!..
ზღვათა სივრცეზე ნავთა სრიალი,
მოგზაურობა უცხო ერების,—
ნიშანი ჩვენთა ძველთა რაობის—
კოლხთა დიდების და ძლიერების!..
უცხო შენობა არეას ტაძრის,
ცეცხლ-მფრქვევი ხარი, მხმილავი მისი,
იქვე კი განძი რამ ულეველი—
ხეზე ჰკიდია ოქროს საწმისი!...
ეტლს მოაგელვებს მეფე აეთი,
შეფოლადებულ-შენაჭედია;
აგერ მცენარეთ ესაუბრება
გრძნეული ქალი – ტურფა მედია!..
და, საამქვეყნოს აღარ დამჯერე
მცოდნე ქურუმი ვარსკვლავებსა ჰკრებს,
ცაში კითხულობს მსოფლიოს ამბებს
და კოლხიდის ბედს ზეცით განაგებს!..
იქით ისწრაფის ჩემი გრძნობაცა,
რაკი ერთხელვე აზვავებულა;
აქ განათლება პირველ-შობილა,
აქ ხელოვნება აყვავებულა!...

*
* *

აქვე მომესმის ხმა ერთობისა:
ფარნავაზ, ქუჯი შეერთებულან,
და სამშობლოს ხსნის მძიმე უღელში
განუყრელ ძმებად ერთად შებმულან.
აბჯართ ჩხარუნი მათ გულის ნადებს
ეხმატკბილება, ბანს ეუბნება;
მკვეთრი ისარიც ძალზე მოზიდვით
ჰაერსა ტყორცნით ეზუზუნება;
შეკავშირებით ძალ-მოკრებილებს
გულს ცეცხლ-მოდებულ მამულიშვილებს
საერთო მიზნის მისაღწევ შრომას
ვერარა ძალა ვერ გაუწბილებს!...

*
* *

ნუ თუ ვერ ვნახოთ კვლავ ის ერთობა,
რომ გვიანდერძეს ფარნავაზ, ქუჯმა,
და ჩამიაროს მეცა ამაოდ—
როგორც ამბობენ – ოცნებამ ფუჭმა! .

---

*) ცხენის წყალი.

მაგრამ წარსული როდი მოფხვრილა,
ამასა მოწმობს ირგვლივ მთა-ველი
და თვით ნაგები გასაოცარი—
უტყვი, მეტყველზე მრავლის მეტყველი!
თვით ქუჯის სული ამ არე-მარეს
ზე გადმოჰყურებს, თავს დასტრიალებს,
წინ იყურება; თვისა აწმყოში
ვერა, ვერ ხედავს შესაფერ ძალებს!..
მეცა, ამ ჟამად კოშკზე მდგომარეს,
თუმც ეჭვნი გულსა მიმარწუხებენ,
და ჩემს კითხვაზე კლდენი დუმილით,
კოშკნი გულ ჩათქმით მიპასუხებენ;
მაგრამ... ამ ჟამად!.. სამომავლისოთ
თითონ თავდებობს ჩვენი წარსული...
და, ვარამ-ცდილი კავკასიონით,
იქ ჟამიერად ნეტარობს სული!..

დ. თომაშვილი

მელია-სერეფენია.

I.

პატარა დაობლდა, მაგრამ არც ისე პატარა იყო, საზრდოს მოპოვება არ შესძლებოდა. იჭერდა თაგვებს, კალიებს და ბრიყვ ჩიტებსაც-კი. დარჩა მარტოდ მარტო მამა პაპეულ სოროში. მშობლები ერთის თვის განმავლობაში დაეხოცა: დედა მისი დაიჭირა პრასიანელმა ქიტესა ჩასმახაშვილმა ხაფანგით; მამაც სამის კვირის შემდეგ დაიკარგა უკვალოდ, უნიშან-გეროდ,—ცამ უყო პირი თუ დედამიწამ, არავინ იცოდა. ბევრჯელ უტირნია სერეფენიას სოროში მოკუნტულს, თუ სადმე ჯაგის ძირას,—გოხებში ლოდებს შუა გატრუნულს. არავინ მოეპოვებოდა საწყალს ნუგეშის მცემელი: ბიძაშვილები შორს იყვნენ გაფანტულნი, ყველა თავის საქმეს მისტიროდა. მხოლოდ ერთხელ დეიდა შეჰხვდა: დიდად მიუსამძიმრა, თვალებიდან ცრემლებიც-კი წაიწმინდა; დისწულს ერთი ტოროლაც კი უფეშქაშა. ანუგეშა, დაარიგა, როგორ უნდა მოქცეულიყო, რომ ეცხოვრნა და შიმშილით არ მომკვდარიყო, მტერს ხელში არ ჩავარდნოდა.

სერეფენიას ძლიერ ეწადა თან გაჰყოლოდა დეიდას, მაგრამ არ შეეძლო ჩვეულების დარღვევა: ყოველი მელა თავისთვის დადის, თავისთვის ნადირობს; მელიას ძალიან ეზარება სხვას გაუზიაროს თავისი ნაღვაწი, ნანადირევი. ხოლო სხვის ამაგზე-კი ხარბად თვალი უჭირავს. დედაც თავის შვილებს დიდხანს არ ინახავს თავისთან, მალე მოისხლეტს, მოაშორებს ძუძუს, საკუთარის შრომით, მეცადინეობით აჩვევს საზრდოს მოპოვებას.

დეიდა გამოემშვიდობა თავის დისწულს, მელურად მიუალერსა: გადუკოცნა თვალ-პირი, თავზე თათი გადაუსვა. „ყოჩაღად მოიქეც, ყოჩაღად!“ უთხრა უკანასკნელად და კაუდგა თავის გზას.

დეიდის ნახვამ სერეფენიას დაკარგული მშობლები მოაგონა, დაღონდა, ატირდა. დიდხანს დარდს თავს არ აძლევდა. მაინც და მაინც ყოჩაღი გოგონა იყო: ენა და გონება მახვილი, ცბიერი და მატყუარა, მოხერხებული,—ისეთი ოსტატი, რომ ერთხელ ერთი მწევარი ატირა და აყვირა სერეფენიამ; შეარცხვინა ტოლ ამხანაგებში და სასაცილოდ გახადა. ერთხელ თავის სოროს შორი ახლოს დაცუცუნებდა სერეფენია ქალი და ამ დროს საიდანაც მწევარ მეძებრებით მონადირე გაჩნდა, დაინახა სერეფენია და მიუსია მწევრები. ცოტა გასწყდა, სერეფენია კინაღამ გაბაწრეს, იღბლად თავის სოროში, მის ციხე-დარბაზში, შეასწრო და იქ მოაფარა თავი. ერთი მწევარი გახელებული თან შეჰყვა, უნდოდა მელა სოროდან გამოეთრია, მაგრამ ვერ მივართვი! სერეფენია კუთხეში მიიმალა ისე რომ თვითონ თავისუფლად შეეძლო მოძრაობა და მწევარს კი ყბების დაძვრაც კი ვერ მოეხერხებინა. გვერდიდან ტუჩზე ბრჭყალი ჩამოჰკრა რაც ძალი და ღონე ჰქონდა და ტუჩი ჩამოაღადრა. მწევარმა დაიყვირა და ტუჩ სისხლიანი გამოვარდა გარეთ. სხვებმაც ვეღარ გაბედეს შიგ შესვლა: სორო გარედან თუმც განიერი იყო, მაგრამ შიგნით კი თან-და-თან ვიწროვდებოდა, მწევარი ვერ შეეტევოდა; გაწბილდა მონადირე, გაწბილდნენ ძაღლები და თავის სირცხვილს და ჯავრს ცხვირ გახეულ მწევარზე იყრიდნენ, დასცინოდნენ: ერთმა წუწკმა მელამ ეგრე როგორ გაგაჯუღურათო.

II.

დიაღ, დეიდის წასვლამ ფრიად დაადონა სერეფენია. „ეჰ“, სთქვა მან: „რა ვქნა, მადლობა ღმერთს, ვიცხოვრებ, როგორც იქნება“. შედგა ერთს ქედურზე (სერზე), დაყუნთდა. მოწმენდილი ცა და ცხრა თვალი მზე თავზე დაჰყურებდა. მის წინ გადაიშალა თვალ-გადუწვდენელი მინდორი, ხშირის და მაღალის ბალახით დაფარული, მარჯვნივ სერები მისდევს, მარცხნივ კურუმი ტყეა. შიგ და შიგ ჭაობებიც არი. იქ ბევრი, აუარებელი დალდა იცის. ამ სანახაობამ სერეფენიას გუნება გაუნათდა. შუა მინდორზე მდინარე მიიკლაკნება; მის ორივე ნაპირს, როგორც გაწყობილი, გაწკეპილი ჯარი, მისდევს თან სადარაჯოდ წყება-წყებად მიჩდვრის ლერწამი. ნიავის შებერვაზე ერთი მეორეს ეხახუნება, აწვება და ისეთს ხმას გამოსცემენ თითქოს მართლა ლერწმები ჯარის კაცები იყვნენ და აბჯარს აჟღერებდნენ. მერე რამდენი იხვი იცის იქა! ბევრჯელ უნადირნიათ სერეფენიას და მის დედას ამ ლერწმიანებში, ბევრჯელ უდარაჯნიათ აქ იხვებისათვის. ბევრჯელ ლერწმის ფოთოლების შრიალი ისე მოეჩვენათ, თითქოს იხვის გუნდმა გადაუარათ თავზე. მოაგონდა სერეფენიას ერთხელ მის-

მა დედამ რომ იხვი დაიჭირა. ოჰ, რა მსუქანი იყო! მოაგონდა ნადირობის სურათი: წინ სერეფენიას დედა მიუძღვებოდა, ფეხ აკრეფით, ფრთხილად, უკან სერეფენია მისდევდა. „დაიმაღე, დაწექიო!“ წასჩურჩულა დედამ. სთქვა რა ეს, დედა დაწვა — როგორც დაგაში თოხუნს, დედა მიწას ისე გაეკრა. სერეფენიამაც იმას მიჰბაძა. რა იყო? რა მოხდა?

„ვერა ჭხედავ? ეუბნებოდა კაკარ-ქალი სერეფენიას: დაინახე?“ სერეფენიამაც თვალები დაეტეტა გაღმა მდინარის ნაპირს და დაინახა იხვების გუნდი ერთი მაძალი იხვი, მწვანედ, ეკეთლად და მოწითალო ბუმბულით აჭრელებული, გამოერჩია გუნდიდან და წამოიდა იმთაკენ. ზურგი სერეფენიას და კაკარ ქალს მიუბრუნა, სიდო თვალი ისევ თავის ამხანაგებისკენ ეჭირა. კაკარ-ქალი, სერეფენიას დედა, უფროც დაინახა, სერეფენიამაც იმას მიჰბაძა. იხვი იკეკეტოდა, იბერტყებოდა, ეულს იდერებდა, არსაიდან არაფერს შიშს არ მოელოდა. სწორედ ამ დროს ჩალაინიდან გადუხტა კაკარ-ქალი. იხვი ადგილობრივ გაკაკვა. სხვა იხვები აიშალნენ, შექმნეს ეკირალი. გაისმა მაღალ ჭყერში, „ეკეტ, ეკეტ, ეკეტ!..“ სწეველიდნენ და ჭკრულავდნენ კაკარ-ქალს, რომ ამხანაგი მოაშორათ...

დედამ კისერ-მოგრეხილი იხვი დაუგდო სერეფენიას წინ და უთხრა: ხერხი სჯობია დონესა თუ კეცი მოაგონებსო. სერეფენიას ძალიან გაუხარდა იხვის დაჭერა. დიდ ხანს ეალერსა, ხან თათსა სტეკდა და უსვამდა ტანზე და თავზე, ერთხელ თუ ორჯელ კბილი ჩასჭიდა კისერში და გაარბენ-გამოარბენინა; მერე დაიგდო დაბლა, თავად ჩალაში დაიმალა და იქიდან გადმოუხტა და ბერი სტაცა. სერეფენია ვარჯიშობდა, დედასა ჭბაძვდა.

III.

აგერ იმ სერებმა აუარებელი ენოდი და კაკანი იცის. იქაც რამდენჯერ უნადირნია. ცხადად ჭხედავს სერეფენია იმ გორის ფეხს სადაც მის დედამ ერთი კაკანი დაიჭირა. ორიკენი ლოდებში იყვნენ დამალულები, როცა მოელი კაკების გუნდი, ერთის ამბით, კაკანით, განგაშით, თითქოს მეფე და დედოფალი მაურებით, დაფეხ-ზურნით მოდიოდა, შემოეფინა სერს მისდგრიდან დაბრუნებული. დედამ კაკების გეზი კარგად იცოდა და იმიტომ მოხერხებულ ადგილს ჩ უსაფრდნენ. ერთი დიდრონი, მსუქანი კაკანი, თავ-ადებული, ამაყად გუნდს წინ მოუძღვებოდა, რიგორც ბელადი და თანაც ამბანა. გებს ხმას აძლევდა: „ნუ გეშინიანთ, გუდად ეკვით, მომეყვეთ აქ, მე მომეყვითო!“ თვითონაც გულადად ეყო სიტოდავი, არ იცოდა წინ რა ხიფათი მოელოდა, მანამ ზედ არ წაადგა სერეფენიას და მის დედას. იმან ფერაფერი გაიგო და ენდა გვიან და ეყო. კაკარ-ქალმა სწორედ მაშინ სტაცა კისერში ბერი, როცა სარდალმა ამბანაგებისკენ კისერი მოიდრიკა, და გამმხნევებელ სიტყვებს ეუბნებოდა: „მოდით, ძმებო, მოდით ამხანაგებოვო!“.

აგერ ის სახნავი მიწებიც, სადაც ერთხელ დიდრონი, ბებერი სავთი ინადირეს; რამდენი იცინა მაშინ სერეფენიამ!.. როგორ მოეწონა დედის ფანდი და ხრიკი... ჯეჯილში სავთების გუნდი დაინახეს, მწვანე ჯეჯილს ჭკორტნიდნენ, თეთრად როგორც ცხვრები, დადიოდნენ ხნულში. სავთები და წერილები დიდი ოსტატები ყოფილნ: დასასვენებლად ტრიალს ადგილს ირჩევენ, სოფერი, მისაპარი არა ჭქონდესო და თანაც ეარაულებს აუნებენ განაპირებით, რომ თუ მტერი ანდება, გუნდს შეატყობინონ ანონობრ სიკვდილის მოახლოვება. — „უნდა ერთი სავთი დაგიჭირო, ერთი სავთის ჯიჯიტ გაგემო“, უთხრა დედამ სერეფენიას.

— ვერსაიდან მიეპარები, დედავ! მისაპარი არსაიდანა აქვს. მიუგო სერეფენიამ. „ი, მიცქირე, მე მოვახერხებ“. სთქვა კაკარ ქალმა და გასწია გუნდისაკენ. შორიდანვე ბერ-უკუღმა მობრუნდა, კუდი ამოიკუჭა დ იმ რიგად გაიკეთა კუდი, როგორც წერილ და სავთის კისერია. ბერ-უკუღმა გასწია სავთების გუნდისაკენ; სავთებმა ვერაფერი ვერ უგრძნეს, არხეინად ჯეჯილს შეექცეოდნენ. გაეხორილი მიდიოდა კაკარ-ქალი. სავთების მხრიდან რომ შემოგეხედნათ ბერველ შეხედვით სავთში ვერ გამოსცნობდით კაკარ-ქალს. სერეფენია დედას გაფაციცებით ხშირ ბალახში დამალული თვალ-ყურს ადევნებდა.

„როგორ ახლოს მიუვიდა, ვერ უყურებ“, ამბობდა თავისთვის სერეფენია. „დაიცა, გავიზარდო, მეც ეგრე ვიზამ, მეც მოვახერხებ კუდის მოკაუჭებასო“. მართლაც კაკარ-ქალი საკმაოდ ახლოს მივიდა სავთებთან, ისინი კი ჯერ ეურსაც არ იბერტყავდნენ, მაგრამ ბოლოს თავი მაღალ აიღეს, ბალახის კორტნას თავი ანებეს და ახლად მოამავალ სტუმარს მიაჩერეს თვალი და გონება, იგრძნეს საშიშროების მოახლოვება. კაკარ-ქალმა შეატეო სავთებს, რომ იკი ეუცხოვათ და გაფრენა დაუბერეს. კაკარ-ქალმა ისიც იცოდა რომ ვერ ასწრობდენ, იმდროს შემოტრიალდა, ბერი მიიდო სავთებისაკენ, თავის ვინობა გამოამჟღავნა და დოსტოდრივ გაექანა სავთების გუნდისაკენ. და ვიდრე ისინი მიწას ასცილდებოდენ და მოასწრებდენ დიდრონი ტანის ალახლახებას, იგი უკვე იმათ წრეში ტრიალებდა. ბევრი ფეხზე ადგა. ერთს სავთს სწვდა, ის იყო კი მიწის ბერს აცილა ტანი სავთმა, და ჩამოათრია დაბლა. მეტიც არაფერი უნდოდა.. სერეფენიას სიცილის დრო აღარა ჭქონდა, დედის მისაშველებლად გაექანა ისიც. მეტის მეტად მოეწონა დედის ოსტატობა... კაკარ-ქალი უკვე სავთს მოათრევდა. ისიც შვილისკენ მოესწრაფებოდა სახე გაბრწყინებული.

— ხომ დამინახე? ჭკითხა მას კაკარ ქალმა

— სულ ყველაფერი დავინახე. მიუგო სერეფენიამ. უჰ, რა ხერხიანად მოიქეცი, დედილო, მეტი აღარ შეიძლება!... სთქვა კვალად სერეფენიამ.

ჰო და შენც ეგრე უნდა მოიქცე. უნდა ისწავლო ნადირობის წესი. უთხრა ჯავარ ქალმა: მოდი შენც კბილი ჩასჭიდე ფრთაში, მიშველე, მძიმეა. სერეფენიამაც ჩაავლო სავათს კბილი და ორივემ დაითრიეს სავათი თავიანთ სოროსკენ. მთელი ერთი კვირა კარგ დროებას ატარებდენ.

ვაჟა-ფშაველა.

(შემდეგი იქნება).

ყვავილი

(ვუძღვნი ა. შანშიაშვილს)

როს ჩემს მახლობლად
ბულბული ობლად
ჰანგებს მკვნესარეს უსტვენს, ღიღინებს;
როცა ნიავი,
ცქვიტი, მფრინავი,
გულის წარმტაცად დაჰქრის, სისინებს,—
მაშინ ყვავილი
ობლად აღზრდილი
უცრემლოდ სტირის გოდებს, ქვითინებს!

* * *

როს ქარიშხალი ზუზუნ-გრიალებს,
ეხლება, ებრძვის მაღალ მწვერვალებს
და ხეს,
ტყეს,
ღრეს,
კლდეს
ლეწავს
და ამსხვრევს,
შხამ-გესლ-მწვავს
ანთხევს.
ჰყეფს, ჰკვნესს, მღელვარებს,
დაძრწის ეული;
ჰქუხს, სწუხს, მძვინვარებს
გააფთრებული,—
მაშინ ყვავილი
წელში იხრება,
სევდით აღვსილი
ცრემლად იღვრება,
დასცქერის მდელოს, თრთოლვით ემთხვევა,
ცის-ნამს იხუტებს... ჰკოცნის ეხვევა
და ამ საზარ ჟამს,
ცრემლებს, ციურ ნამს
ბალ-წალკოტს აკმევს... ცრემლად ეფრქვევა!...

ი. გრიშაშვილი.

გიმნაზია თუ სამეურნეო სასწავლებელი?

სწავლის მოთხოვნილება თან-და-თან მატულობს. ყოველ წელს აუარებელი მოსწავლე აწყდება სასწავლებელთა კარებს, მაგრამ მხოლოდ უმცირესი ნაწილი სწვდება მიზანს.

საზოგადო კანონია: როცა მოთხოვნილება იღვიძებს, საშუალებაც აღმოჩნდება ხოლმე. მართალია, დღემდის ყურს არავინ უგდებდა ხალხის გაჭირვებასა და მოთხოვნილებას და, ვისაც თავი უნდა გამოედვა, ის ყრუ იყო და საზოგადო საქმისთვის თავს არ იტკივებდა. პირიქით, კერძო ინიციატივა შებორკილი იყო და არის, და მეტად ძნელი იყო თუნდ პირველ-დაწყებითი სასწავლებლის დაარსება ხეირიანის პროგრამით.

მაგრამ, როგორცა ვთქვით, მოთხოვნილება თავისას არ იშლის და აუცილებელ-ჰყოფს შესაფერ საშუალების აღმოჩენას.

ამ უკანასკნელ დროს ბევრგან აპირობენ პროგიმნაზიების დაარსებას. სამეურნეო სასწავლებელთა დაარსების ამბავი კი ჯერ არ გაკვიგონია. საჭიროა ვიცოდეთ, სასარგებლო და სასიკეთოა თუ არა ასეთი მიმართულება?

სწავლა რომ კარგია, ვინ უარჰყოფს! ვერც იმას ვიტყვით, რომ მარტო ერთ-მხრივი სწავლა იყოს საჭირო. განა საჭირო არ არის ისტორიისა, ფილოლოგიის, ეთნოგრაფიისა, სოციოლოგიისა და სხ. შესწავლა ისე, როგორც ბუნების-მეტყველებისა, მედიცინისა, მეურნეობისა, მექანიკისა და სხ.? დიაღ, საჭიროა ყოველ დარგში გვყავდეს მეცნიერნი და ხელოვანნი. მაგრამ საუბედუროდ სასწორი ცალის მხრით არის გადახრილი. დღემდის ჩვენში თითქმის მარტო გიმნაზიური სწავლა იყო. განვიხილოთ, რა მოგვიტანა ამ სწავლამ?

ჩვენი ინტელლიგენცია გიმნაზიებში აღზრდილი. შედეგი ის არის, რომ ინტელლიგენციის დიდ უმრავლესობას შეადგენს ჩინოვნიკობა. მცირე, უმნიშვნელო ნაწილია აგრონომებად და ლიტერატორებად. მეცნიერი კი მხოლოდ ორიოდეა.

არ ვიტყვი რომ საჭირონი არ იყვნენ ჩვენთვის ქართველი ჩინოვნიკები, ადვოკატები და სხ. უცხოელს ისევ ქართველი გვირჩევნია: ქართულ ლიტერატურას, ქართულ საერო დაწესებულებათ მაინც გააღონიერებს ნივთიერად და ზნეობრივად. ექიმების საჭიროებაზე ხომ ლაპარაკი მეტია. მაგრამ, სამწუხაროდ, ამგვარ ინტელიგენციას არ შეუძლია ჩაუყაროს საფუძველი ერის ნივთიერ კეთილ-

დღეობას. ინტელიგენტთა თაობანი გადავიდენ და ჩვენს მეურნეობას არა თუ სიკეთე არ დაეტყო, არამედ მთლად ძირი გამოეთხარა და დღეს ქრონიკული შიმშილი გვემუქრება განადრურებას. ხალხს სილარიბეში ხდება სული! და სილარიბე ხომ მთავარი მიზეზია უმეცრებისა. ხალხი კულტურის გარეშე დარჩა. არც ლიტერატურასა და ხალხს შორის არსებობს კავშირი. ძნელი მოსანახავია ისეთი გლეხი ან აზნაური, რომ წიგნს ან გაზეთს კითხულობდეს. და, ვიდრე ხალხი არ შეეჩვევა კითხვას, ვერც ლიტერატურა აყვავდება, რადგან მარტო ინტელლიგენციას არ შეუძლია ასაზრდოოს ლიტერატურა ვერც ქონებრივის, ვერც ზნეობრივი მხრით.

ორი დიდი ნაკლი აქვს კიდევ გიმნაზიას სამეურნეო სასწავლებელთან შედარებით. ერთი ის, რომ გიმნაზიას ას მოსწავლეში მხოლოდ ხუთმეტი ათავებს, დანარჩენები კი უნცროსი კლასსებიდან გამოდიან სწავლა-დაუმთავრებელნი. ამის მიზეზი სქოლასტიური სწავლაა, ბიზანტიური სისტემის მემკვიდრეობა, რომელიც მოსწავლეს უსპობს სრულიად ხალისს, გულს უტეხავს და ხელს აღებინებს სწავლაზე. მაშასადამე, გიმნაზიაში მოსწავლეთა დიდი უმეტესობა საწადელს ვერ ისრულებს და ის მცირე ნაწილიც, რომელიც დიდის ვაგლახით „ათავებს კურსს“, სრულიად ღონე მიხდილი და უმეცარი ჰყოფს თავს უნივერსიტეტში, ამ ოდესღაც მეცნიერების ტაძარში, დღეს კი ბიზანტიურ-გიმნაზიურ დაწესებულებაში. და რომ სტუდენტთა შორისაც ბევრი ვერ ბრუნდება ნამდვილ ცოდნითა და კეთილშობილ მიზნით დაჯილდოებული, ყველამ უწყის.

ამგვარად, პირველი ნაკლი ის არის, რომ გიმნაზია მოსწავლეთა უმრავლესობას მის მაგიერად, რომ ზრდიდეს, გარედ ჰყრის. და ეს „გამოგდებულნი“ არა თუ სასარგებლონი არ არიან, არამედ ყოვლის მხრით მავნებელნი და საზარალონი. ამაზე ბევრი ლაპარაკი საჭირო არ არის.

მეორე ნაკლი კი, პირველთან შეკავშირებული, ხსენებული ბიზანტიური სისტემაა. გიმნაზიური სწავლა ნამდვილი განხორციელებაა სქოლასტიკისა. საქმე ის კი არ არის, რომ მკვდარ საგნებს ასწავლიან, არამედ თვით მეთოდია მკვდარი. განდევნილია თვალხილული სწავლება, დაკვირვება და ცდა, ფიზიკური ვარჯიშობა და საზოგადოდ ყოველგვარი ხალისი. ისტორიას ასწავლიან ისე, რომ მოსწავლეთ სკულპტურის ნიმუშებს არ აჩვენებენ. ფიზიკასაც ისე ასწავლიან, რომ ცდას ათასში ერთხელ თუ გააკეთებენ. გეოგრაფიას ასწავლიან ისე ცუდად, რომ გიმნაზიის კურს დამთავრებულს არ შეუძლია გაიგოს, სად რომელი გრადუსია დედამიწის სიგანის ან სიგრძისა. ბუნების მეცნიერების სხვა დარგებზე ხომ ლაპარაკიც მეტია. უბედურება ის არის, რომ თვით ლათინური და ბერძნულიც არ იციან და ძვირად ნახავთ ისეთ მოსწავლეს, თუნდ მერვე კლასში, რომ თავისუფლად კითხულობდეს ვირგილიუსს. ამიტომ, თუ სიმწიფის მოწმობა, „ატესტატი“ არ აიღო მოსწავლემ, მთელი მისი „სწავლა“ ფუჭად ჩაუვლის. ამგვარად აუარებელი ენერგია და ხარჯი იფლანგება უსარგებლოდ.

სამეურნეო სასწავლებელში კი, თუმცა სრულიად ვერ უარ-უყვიათ სქოლასტიკა, მაგრამ სანახევროდ მაინც არის ბუნებრივი, თვალ-ხილული ეთოდი სწავლებისა. თვით ფიზიკურ მუშაობას მდიდი მნიშვნელობა აქვს როგორც პრაქტიკისა, აგრეთვე თეორიის მხრითაც. მოსწავლე საკუთარის თვალით ხედავს ბუნებას და მის ნაყოფს, უკვირდება მცენარის ზრდას, ცხოველის ცხოვრებას, იკვლევს მიწის ნიადაგს და სხ. თან სხეულსაც ავარჯიშებს მუშაობით. ცხადია, ამ მეთოდით გაწვრთნილი მოსწავლე უფრო მხნე და განვითარებული იქნება ყოველი მხრით. გიმნაზიაში აღზრდილს სიყმაწვილეშივე დაბერებული აქვს გული; სამეურნეო სასწავლებლის მოსწავლეს კი მთელი ენერგია და ხალისი სიჭაბუკისა შერჩება და ნამდვილი, რეალური ცოდნაც მეტი ექნება.

იტყვის ვინმე, რა-ღა ეშველება იმ მოსწავლეს, რომელსაც ისტორიის და ფილოლოგიის სწავლა ემარჯვება და ეხალისება განსაკუთრებული ნიჭის წყალობით და საშუალო სასწავლებელში კი სამეურნეო ცოდნის მეტი არაფერი შეუძენიაო. აი ჩემი პასუხი: სიყმაწვილეში ყველაზე უფრო რეალური ცოდნაა საჭირო, მეტადრე თუ ამ ცოდნას თან ახლავს სიჭაბუკის ხელუხლებლობა, ენერგია და ხალისი. ვისაც ნიჭი ისტორიისა და ფილოლოგიისკენ იზიდავს, ის ადვილად აისრულებს თავის საწადელს, გაუჭირვებლად მოერევა საშუალო სწავლის კურსს და გაიმარჯვებს გამოსაცდელ ეგზამენებზე. მაგრამ დიდი უსამართლობა იქნება ორიოდე ისტორიკოსისათვის ან ფილოლოგისთვის დავღუპოთ აუარებელი მოსწავლე, ე. ი. სული შევუხუთოთ, დავტანჯოთ და დავაბეჩავოთ გიმნაზიურ მეთოდით. დროა აღვიაროთ, რომ გიმნაზია არა თუ არავითარ რეალურ ცოდნას არ ანიჭებს მოსწავლეს, არამედ სჩაგრავს სულიერად, ხორციელად და კაცურ კაცობას უკარგავს.

არ ვიტყვი, რომ კლასიკური სწავლა უსარგებლო იყოს ჩვენთვის. საჭიროა, კულტურისა და ცივილიზაციის ყოველ დარგში გვყავდეს საკუთარი

მუშაკნი, რადგან საზოგადოების განვითარება მხოლოდ ამ პირობით იქნება ბუნებრივი, ნორმალური. ამიტომ აუცილებელია გიმნაზიებიც გვქონდეს. მაგრამ, როგორც ვთქვი, სასწორი ცალი მხრით არის გადახრილი, და ის დარგი წარმოებისა, რომელიც არი საფუძველი ჩვენი ეროვნულ ცხოვრებისა, მეურნეობა, ძველებურ უმწეო მდგომარეობაშია. და რომ საქართველოს, რომელსაც თვით ბუნებამ დაუნიშნა წილად მიწის-მუშაობა, არა თუ საშუალო სამეურნეო სასწავლებელი არ მოეპოება, არამედ თითქმის არც დაბალი, ეს გარემოება კარგს არაფერს მოასწავებს. კმარა, გავახილოთ თვალი, მეტის სიფხიზლით მოვეპყრათ ჩვენს საზოგადო საქმეებს. დროა ვიცოდეთ, რომ მარტო კლასსიკური ცოდნა ვერ გამოიყვანს ერს დღევანდელ გაჭირვებიდან. დროა ბარემ შევეცადოთ და მოვაწყოთ საზოგადო ძალით და ღონით სამეურნეო აღზრდის საქმე. და, თუ საზოგადოებამ ენერგია და შრომა არ დაზოგა ამ ასპარეზზე, ეროვნულ წინსვლის საქმე უზრუნველ ყოფილი იქნება.

ვ. წ.

ხაპმრდის ჭაზა

ქელეხი გათავდა. ყველანი დაიშალნენ. მარტო პეტრე და მღვდელი ღა დარჩნენ. ღობის იქით, არხის პირას დედაკაცებმა ჭურჭლის რეცხვა გაათავეს, ტომრებში ჩაალაგეს, გლეხის ბიჭებს აჰკიდეს და სოფელში გაგზავნეს. მოხუცი მღვდელი პეტრეს ჯერაც არ შორდებოდა და წამდაუწუმ ჩუმის ხმით ერთს და იმავე ნუგეშს აძლევდა:

— რა ვქნათ, შვილო პეტრე, რა ვქნათ. ყველანი მიწის შვილნი ვართ და დღეს თუ ხვალ მიწასვე მივებარებით.

პეტრე თავ ჩაღუნული სდუმდა. ბოლოს მღვდელიც წავიდა. სკოლის დარაჯი იოსებიც სადღაც გაქრა და დაობლებული პეტრე მარტოთ მარტო დარჩა.

დაბინდდა. სოფელი ცოტა ხნით ახმაურდა, მაგრამ მალე ისევ მიწყდა, მიინაბა, მიყუჩდა. სკოლის პატარა შენობა ბუმბერაზ კაკლების ჩრდილში მიიკუმშა, მიიბნიდა, შთაინთქა. სოფლის ბოლოში ერთი ძაღლი უგემურათ ჰყეფდა, გაღმიდან მეორე პასუხს აძლევდა, ქვევით ჭალაში ჭოტი იძახდა. სერის უკნიდან მთვარე ამოგორდა და სოფელს ვერცხლის ლეჩაქი გადააფარა. ღამის ნიავი კაკლებში დაფუსფუსებდა, ფოთოლს აშრიალებდა, ფრინველს ძილს უფრთხობდა.

იმ დღეს პეტრემ თავისი ახალგაზრდა ცოლი და ერთად ერთი მეგობარი დამარხა. სამი ღამის უძილობით დაღლილი, დარდით გაბრუებული და სევდით დათენთილი კაკლის ქვეშ იწვა და დაკარგულ მეგობარს ესაუბრებოდა. შუაღამე გადავიდა, ყველაფერი შესწყდა: ფოთლის შრიალი, ფრინველთა ჩუჩუნი, ძაღლის ყეფა და ჭოტის ძახილიც. კაკლების ჩრდილში ღამის დუმილი ფეხაკრეფით შემოიპარა და პირქვე მწოლარე პეტრეს საფლავის ლოდივით დააწვა გულზე. დუმილს რაღაც იდუმალი და უჩინარი შიში შემოჰყვა. პეტრემ იგრძნო სიმძიმე სიჩუმისა, წამოიწია, ჩაშავებულ სივრცეს ჩააცქერდა და იქაურობას ყური მიუგდო.

— სოფოს საფლავშიაც ასე ბნელა,—გაიფიქრა და გაჟრჟოლდა, აკანკალდა. წამოდგა და ხელების ფათურით აივნისკენ გასწია. კიბე ძლივს იპოვა, ფეხაკრეფით ავიდა და გაჩერდა.

— იქაც ასეთი სიჩუმეა.—გაიელვა თავში და თვალწინ წარმოუდგა სერზე გაშლილი სასაფლაო, ღრმა ორმო, მის ძირში ხის კუბო და კუბოში გაცივებული, გაშეშებული და სანთლის ფერი სოფო. შუბლზე ცივმა ოფლმა დაასხა და შიშის ზარმა იტანა.

— იქაც ასეთი სიჩუმეა... იქაც ასე ბნელა .. ისიც ჩემსავით მარტოა ..—უნებლიეთ იმეორებდა პეტრე და მთრთოლვარე ხელით კარებს ეძებდა. ძლივს იპოვა, გააღო, შევიდა, კარი მიიკეტა და კედელს მიეყრდნო. მთვარე მკრთალათ ანათებდა თეთრ ლოგინს, შავ შკაფს, სარკეს, პირსაბანს და სამს კედლის სურათს. ოთახში ჯერ ისევ საკმევლისა და სანთლის სუნი იდგა. სოფომ ერთი წელიწადი ძლივს გაატარა ამ ოთახში. აგერ იქ, მარჯვნივ რომ კარებია, მისი პატარა მაგიდა სდგას. სწავლას რომ გაათავებდა, რვეულებს იმ მაგიდაზე დაჰყრიდა და შინაურ საქმეებს შეუდგებოდა. სალამოზე დიდ მაგიდაზე დიდი ლამფა ენთო, სამოვარი დუღდა და სუფრაზე ჩაცმული სოფო ჭურჭელს ამზადებდა. თვითონ პეტრე ამ დროს პატარა მაგიდასთან იჯდა და რვეულებს ასწორებდა.

— პეტრე, ჩაი გაგიცივდა.—მოესმა პეტრეს და შეკრთა. სოფო ჩაის ასხავდა. მეორე პეტრე, წინანდელი, ნამდვილი პეტრე სოფოს გვერდით მიუჯდა, ჭიქა მიიდგა და სთქვა:

— დავიღალე.

— გენაცვალოს შენი სოფიკო, უთხრა ქალმა, ხელი გადახვია და აკოცა. ნუ იღლები, ნუ მუშაობ ჩემ მაგივრათ. ჩემ რვეულს მე თვითონ გავასწორებ.

— არა ჩემო მეგობარო, არა. შენ ჩემზე სუს-

ტი ხარ და ჩემზე ნაკლებიც უნდა იმუშავო.

სოფომ მადლობის თვალით გადახედა, გაუღიმა და ნელი ხმით უთხრა:

— შენ რომ არა მყავდე, ჩემზე უბედური არსება დედამიწის ზურგზე არ იქნება.

ჩაის სმა გაათავეს. პეტრემ, ნამდვილმა პეტრემ, რომელიც წელან ჩაის სვამდა, გაზეთი აიღო და ხმამაღლა დაიწყო კითხვა. სოფო გვერდით უჯდა, ყურს უგდებდა და ხელსაქმობდა. პეტრე გაჩუმდა სოფომ ხელსაქმე ხელიდან გაუშვა, პეტრეს მიაყრდნო თავი და თვალები მილულა.

— გეძინება, სოფო? ადე, დავიძინოთ.—ჩუმის ალერსით უთხრა პეტრემ და თმაზე ხელი გადაუსვა. სოფო წამოდგა, ხელი დაბანა, პირსახე გაიგრილა, თმა გაისწორა, ტანთ გაიხადა, ლოგინში ჩაგორდა, მიიკუმშა, გაინაბა და ჩაიძინა. პეტრე კი ისევ პატარა მაგიდას მიუჯდა და წერა დაიწყო. ერთი წუთის შემდეგ ოთახში აღარც პეტრე იყო და არც სოფო. მაგიდა ისევ თავის ადგილზე იდგა, ლოგინი ცარიელი იყო და ლამფის მაგვრად ოთახს ისევ მთვარის შუქი ანათებდა. პეტრეს გული ამოუჯდა, ტორტმანით მივიდა ლოგინთან და ქვითინით იმ ბალიშს ჩაეხუტა, რომელზედაც იმ დილით სოფოს გაშეშებული თავი იდო. გადაეხვია, ჩაეკონა, გულზე მიიკრა, ათრთოლდა, აკანკალდა და ცივი ბალიში თბილი ცრემლით დაასველა.

ისევ დაიღალა, ისევ მიილულა და ისევ გაბრუვდა.

ლოგინზე ჩამოჯდა და ცრემლი მოიწმინდა. ფიქრობდა:

— სოფო ვეღარ ნახავს ვერც ამ ოთახს, ვერც იმ მთვარეს, ვერც ამ ბაღს; ვეღარ ნახავს ვერც აი ამ სარკეს, ვერც იმ პირსახოცს, ვერც იმ კაბას, კედელზე რომ ჰკიდია. ვერ ჩამოიღებს მას, ვერ ჩაიცვამს, ვერ გაივლის და ვერ დამანახვებს თავის გამოქანდაკებულ ტანს... ვერც ამ ლოგინზე წამოწვება, ვერც ადგება. პირს ვეღარ დაიბანს... ვერ შევა კლასში... ვეღარც თვითონ იტირებს და ვერც მე მატირებს... ცრემლს ვეღარ შევუშრობ... ვერ ვანუგეშებ.. ვერ მაკოცებს.. ვერ მომეხვევა.. ვერას დროს! ვერასდროს!

— სოფო!—ამოიკვნესა პეტრემ.

პასუხათ ბაღში ფრინველმა შეიფრთხიალა.

— სოფო!

დუმილი, შავი სიჩუმე, სიბნელე და მეტი არაფერი.

თმა ყალყზე აუდგა. ფეხაკრეფით კარებისკენ გაიპარა, მაგრამ შეტორტმანდა, გვერდზე წავიდა, კედელს მიაწყდა და შეჰკივლა: ხელში სოფოს კაბა მოხვდა, ახალი, სადა, გრძელი და შავი ხავერდის კაბა. ორივე ხელი მოხვია, პირსახეზე მიიფარა და გაშეშდა. კაბას სოფოს სუნი ასდიოდა. ჩუმად ჰკოცნიდა, ეალერსებოდა, ეხვეოდა, გულში იკრავდა და ჩურჩულებდა:

— ჩემო სოფიკო, ჩემო ანგელოზო.. ჩემო მეგობარო, ერთად ერთო მეგობარო.

ალერსით დაითრო, გამოცოცხლდა და პირზე ღიმილმა და ბედნიერებამ შეუთამაშა.

კარგახანს იდგა სულგანაბული და თვალ მილულული. მერე ჩამოიღო, თეთრ ლოგინზე გაშალა, დააწვინა, თვითონ ჩრდილში მიდგა და იქიდგან დააცქერდა. დიდხანს უყურებდა. თავში რაღაც აზრმა გაურბინა. ტახტს მივარდა, ორი მუთაქა აიღო და კაბაში შეაწყო, იქ სადაც სოფოს მუხლები უნდა ჰქონოდა. მერე კიდევ დააცქერდა, გაიღიმა, კამოდი გამოიღო და ფაცი-ფუცით ამოყარა სარეცხი, საცვალი, ძველი ტანისამოსი, ჩითის ნაჭრები, პატარა ბოხჩა, ლეჩაქი, შლაპა. ყველაფერი ლოგინზე გადაიტანა. სახელოებში რაღაც ჩვრები ჩაუწყო, გატენა და გვერდზე გადაუწყო. კაბის შუაგული საცვლებით აავსო, მკერდიც გაუკეთა, გაასწორა, შეღილა: თავის მაგვრად პატარა ბალიში დაუდო, ზედ ლეჩაქი გადააფარა და ისევ ჩრდილში მიიმალა.

ლოგინზე სოფო იწვა; იწვა და ეძინა, ისე ეძინა, როგორც ზაფხულში იცოდა წოლა: სიცხითა და შრომით დათენთილი ხელებს განზე გადაჰყრიდა, თავს გვერდზე მოიგდებდა და რომ ბუზებს არ შეეწუხებინათ, პირსახეზე ლეჩაქს დაიფარებდა ხოლმე.

პეტრეს ჯერ გაუხარდა, პირსახე აუთამაშდა, გაუნათლდა და გაუცოცხლდა, მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ ღიმილი მოიშორა, დაფიქრდა და დადინჯდა. სკამი აიღო, სოფოს თავით მიუჯდა და ჩაციებით დაუწყო ცქერა. ასე იჯდა და ასე უცქერდა სამი დღის წინათ, როცა ავათმყოფმა სოფომ ცოტა ხნით მიიძინა, პეტრე კი სწორეთ იმავე ალაგზე იჯდა და ღამე ისე გაათენა, რომ არც თვალი მოუხუჭია და არც ადგილიდან დაძრულა.

— სოფო!—წყნარის ხმით ჩაჩურჩულა პეტრემ და სიჩუმის შემდეგ გაიმეორა:—სოფო! გეყო ძილი, ქალო, გამოიღვიძე, ადე, ჩაიცვი, თორემ კლასში დაგაგვიანდება. გაიღვიძე? დილა მშვიდობისა. აბა, მიამბე, რა ნახე სიზმარში. მე მნახე? თითქო მე და შენ ერთათ მივდიოდით უღრან ტყეში და მე თავი დაგანებე? იქნება სცდები, იქნება შენ დამანებე თავი. დიახ, შენ დამანებე თავი, შენ დამტოვე უგზო-უკვლოთ ამ დაბურულ ტყეში. მერე რათ, რისთვის? რათ დამაობლე, რათ გამიფ-

რინდი? განა შენ არ მეუბნეოდი, სამარემდე შენი ვიქნები და თუ შენ ჩემზე ადრე გეწვია სულთა მხუთავი, მეც მეორე დღესვე დაგეწევიო. რაო, რას ამბობ? სხვას იშოვიო! ვის ვიშოვი შენისთანას, ვინ გაიგებს შენსავით ჩემს გულის წუხილს, ვინღა მანუგეშებს, ვინღა დამედება მალამოთ, ვინღა გამინათებს შენსავით ჩაბნელებულ გულს? ვინ? ვინ? ვერავინ, ჩემო სოფიკო, ჩემო ერთათ ერთო და უსწორო მეგობარო, ვერავინ! ვერავინ! რა სთქვი?

პასუხათ სადღაც შორს ძაღლმა დაიყმუილა.

— სოფო!—ამუდარდა პეტრე და ხელში ხელი წაავლო. სოფო! მითხარი რამე, ხმა გამეცი, მანუგეშე და მასწავლე, რა ვქნა მე უშენოთ, როგორ ვიცხოვრო, ვის ვის ვიცოცხლო? დაო სოფიკო, ჩემო ერთგულო დაო, ერთად ერთო ნუგეშო და მეგობარო! ხმა ამოიღე. სთქვი რამე, დაო ჩემო!.

მკვდარმა სიჩუმემ დიდი ხნით დაიბუდა ბნელ ოთახში.

პეტრემ სოფოს მკერდზე ხელი გადახვია, მიიზიდა და ზედ დააკვდა.

— სთქვი რამე, სთქვი! ხმა გამეცი, მითხარი რამე, ნუ ხარ გულქვავი და უსულო, თორემ..

ხელი იღლიის ქვეშ ამოუდო, მიიზიდა და მუხლებზე გადაიტანა.

ერთი მუთაქა ლოგინზე დარჩა, მეორე იატაკზე გაგორდა. ცარიელი კაბა, სადა, გრძელი და კუპრივით შავი ხავერდის კაბა პეტრეს ხელში შერჩა.

ლოგინზე დაეცა, კაბა პირსახეზე აიფარა, გულში ჩაიხუტა, ჩაიკრა და გულნაწყენ ბავშვივით ჩუმის ხმით ტირილი ამოუშვა.

გარეთ ცა მტრედის ფერათ შეიღება. ნიავი ხელმეორეთ ასისინდა, ფოთოლი ისევ აშრიალდა და ფრინველებმა ბაღში ერთი ალიაქოთი და კისკისი ასტეხეს. პეტრე კი ისევ დაობლებულ ლოგინზე იწვა, მკერდში ხავერდის კაბას იხუტებდა და მიცრეცილის ტუჩებით ჩურჩულებდა:

— ჩემო სოფიკო.. ჩემო ერთგულო და ერთათ ერთო მეგობარო!. ხმა ამოიღე.. სთქვი რამე, დაო ჩემო!.. სთქვი რამე.. სთქვი რამე...

მ. ა.

მთის არწივი შამილი.

(ისტორიული ამბავი).

25 მარიამობისთვეს, ამ ზაფხულის მიწურულებში, ტფილისში დაბანაკებულ რუსის მხედრობამ ფრიადის გამოჩინებით იდღესასწაულა ორმოც და ათის წლის თავი გუნიბის აღებისა და შამილის დატყვევებისა. პარაკლისის გადახდით და სამხედრო მხიარულობით კავკასიის ძლევა-მოსილმა ჯარმა განახლა თვის ხსოვნა-გონებაში მისთვის ის ნეტარხსენებული დღე, ოდეს თვის წინაშე მოახრევინა ქედი ფოლადის გულის კაცს, სახელოვან მთის არწივს იმამ შამილს, იმ შამილს, რომელსაც მამულის-შვილობაში მთელ მეცხრამეტე საუკუნეს ჩვენში სწორი და ბადალი არა ჰყოლია.

დღევანდელი ცხოვრება-ვითარება სადღესასწაულოს არას წარმოადგენს. გული მკვდარია ცხოვრების სიავით, ხოლო სული წამებული და ტანჯული. თუ გამარჯვებულს და კაბატონებულს სამხიარულო არა მოეპოვება რა, დაჩაგრულს და პატივ ახდილს სწორედ თავი აქვს ჩასაქოლი ჟამთა-ვითარების სიდუხჭირისაგან. მიუხედავად ამისა ჩვენი დედა ქალაქი მაინც აჰყვა ჯარის ფეხის ხმას. სალამოს პირზე ტფილისელობა მრავლად მოეფინა მიხეილისა და გოლოვინის პროსპექტებს, სტკბებოდა საუცხოვო განათებით და პირმცინარი და მხიარული მიიწევდა სახაზინო თეატრისაკენ, რომლის კედლებზე გამოეფინათ სურათი მთავარ-სარდალთ. ა. ი. ბარიათინსკისა და ფერად-მოტეხილ, დაღონებულ და დაძმარებულ შამილისა.

I

განა და რა მოხდა ისეთი ამ ორმოცდა ათის წლის წინად, რომ რუსის მხედრობამ საჭიროდ ჩასთვალა ედღესასწაულნა გამოჩინებით, შედლუხებთა და ზეიმით, ამ ამბის ორმოცდა ათის წლის თავი?

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისს საქართველოს ისტორიამ პირი იბრუნა. პოლიტიკურად გასაძლიერებლად და მოსალონიერებლად ჩვენმა წინაპრებმა მოიპატიჟეს ჩრდილოეთიდან რუსები. მათის აქ მოსვლით ქართველ მეფეთ და სამღვდელოებას ენებათ შინ გლახად წარმოებული საქმე გამოეტრიალებინათ, განმტკიცებულიყვნენ ძალ-ღონით და ევლოთ ისტორიის სარბიელზე ძველებურად, ესე იგი დამოუკიდებლად, ვითარცა ჭკუა-გონება გაუჭრიდათ. მოლოდინი არ გამართლდა და ბედის ჩარხი უკუღმა დატრიალდა.

რუსის მხედრობა მკვიდრად დაბინავდა საქართველოში. ვინც-კი ხმა ამოიღო, თავი გაუპალეს, ან ციმბირის გზა ატკეპნინეს, და ბოლოს ამავე ქართველების შემწეობა-დახმარებით მთელი ამიერ-კავკასია დაიმორჩილეს მოკიდებული შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე და დარიალის კარიდან მდინარე არეზამდე. მხოლოდ კავკასიის მთა დიდ ხანს არ

იხრიდა ქედს, მედგრად გადაეღობა წინ ბუმბერაზ ქვეყანას ერთი მუჭა მთიელობა და მთელი ნახევარი საუკუნე კოკის პირულად ჰღვრიდა სისხლს, ოღონც-კი შეენარჩუნებინა დამოუკიდებლობა, თავისუფლება და ძველებური სილაღე. ნელ ნელა იცლებოდა სისხლისაკან ურჩი და ჯუტი მთა, წელში გასწყდა არისტოკრატული ტომი ყაბარდოსი, შამშილის პირზე მიდგა საჩაჩნო, საჩერქეზო ოსმალეთს გადიხვეწა, ხალხ ავარიამაც თითი მოიგრიხა. ოცდა ათი წელიწადი იბრძოდა საოცარის მხნეობით შამილი, იმამი საჩაჩნოსი და ავარიისა, ანუ დაღესტნისა, ერთხელ გულიც გაუგმირა რუსის ხიშტმა, ძუძუში დაკრულმა პირი ბეჭებში გაატანა, მაგრამ ბევრჯელ დამარცხებული ხელახლა იკრებდა ძალ-ღონეს და ახალის მხნეობით ეკვეთებოდა რუსებს. ბევრი შავი დღე აჩვენა შამილმა რუსის მხედრობას, ბევრს ვეკაკს აუტირა ცოლ შვილი და დედ მამა. ბევრჯელ ასობით და ათასობით ამოუჟლეტნია რუსის ჯარის კაცნი და ერთხელ თვით მთავარ-სარდალი რუსის მხედრობისა თავადი ვორონცოვი ცოტას გაწყდა კინაღამ ტყვედ არ წაიყვანა.

მეტის-მეტად სძულდა შამილს რუსობა, ისე არ ახსენებდა ამ ქრისტიანე ერის სახელს, რომ ზედ არ დაეყოლებინა „დონღუზი". უპირო და გაუტანელიაო, ამბობდა შამილი რუსებზე, კაცი ვერ ენდობა მაგათაო. მოგატყუებს, გიღალატებს და პირში ჩალა გამოვლებულს დაგტოვებსო. ამისათვის შამილმა აუტეხა რუსებს ბრძოლა ულმობელი და სასტიკი. ასეთი ომი ღკთის მოსაწონი საქმეაო, ამბობდა შამილი. რუსის ხელით მოკლული მართლ-მორწმუნე მოსლემინი პირდაპირ სამოთხეში შევაო, ჰფიქრობდა და ჰქადაგებდა შამილი. რადგან ამაზე დიდ ჯილდოს ადამიანი ვერც-კი წარმოიდგენს, მაშასადამე დღენი თვისი მოსლემინმა რუსებთან ბრძოლაში უნდა დალიოსო, რომ მით მოიპოვოს სასუფეველი და გახდეს ღირსი სამოთხის ნეტარებისაო. აი სწორედ ამ დაუძინებელ მტერს შემოარტყა რუსის მხედრობამ ალყა გარს გუნიბის კლდეზე 25 მარიამობისთვეს 1859 წელს. მთავარ სარდალ თ. ა. ი. ბარიატინსკის ბრძანება გასცა—ათას თუმანს ვაჩუქებ ჯილდოს, ვინც შამილს ცოცხალს მომგვრისო. რაღა თქმა უნდა, რომ აკუწულ-აჩეხილი შამილი, ან ხიშტით განგმირული სამხედრო ტროფეად არ გამოდგებოდა. ტყვე შამილი პეტერბურგში ისეთსავე ეფექტს მოახდენდა, როგორც ძველ რომში აზიის სხვა და სხვა მეფენი ტრიუმფატორთა ეტლზე მიბმულნი.

შამილი კარგად ხედავდა კარზე მომდგარ უბედურობას, ხედავდა იმასაც, რომ მისი ბედის ვარსკვლავი მოსწყდა, ციცაბო და სალი კლდენი ველარ დაიფარავდნენ მთის თავისუფლებას. სამღვთო და წმინდა ომში გასწყდა და გაიჟლიტა საჩაჩნოს და ავარიის ვაჟკაცობა. სადღაა ლომ გმირნი, წინად რომ მხარს უმშვენებდნენ. აგერ სულ რაღაც 400 მიურიდმა შეაფარა მასთან ერთად თავი უკანასკნელ სავანეს—გუნიბს. რას გახდებოდა ეს ერთი მუჭა თავდადებულ გმირთა ბარიათინსკის აუარებელ ჯართან!

რკინის საღტასავით შემოერტყა რუსის მხედრობა გუნიბსა და ჭიანჭველასავით მიცოცამდა ციცაბო კლდეებზე თოკის კიბეებით. გაბრაზებული რუსს მხედრობა დიდის ხნის განუწყვეტელი ომით მარტო ღა ნიშანს—ზარბაზნის სროლას ეღოდა, რომ შევარდნილიყო გამაგრებულ გუნიბში და აეკლო უბედური სოფელი, ეს უკანასკნელი ბუდე და სავანე ზვიად არწივისა შამილმა იცოდა, რომ დანდობით აღარავინ დაინდობდა.

ვინ მიხვდება, თუ რას ჰფიქრობდა კიდევ იმამი საჩაჩნოსი და ავარიისა!

აქ, გუნიბში, რომ დრამის უკანასკნელი მოქმედება იშლებოდა, გუნიბის გარედ, დიდ ქვაზედ დაბრძანებულიყო, არყნალის ჭალაკში, თვით თავადი ა. ი. ბარიათინსკი. გარს ეხვია ბრწყინვალე ამალა და მოუთმენლად ელოდნენ როგორც სარდალი, აგრედვე ამალა, თუ რას იტყოდა გალიაში მომწყვდეული ლომი, ნებაყოფლობით გამოვა სიმაგრედან, თუ ისევ-ისე საჭირო შეიქმნება იერიში და ათასობით კვლავ გაწყვიტა რუსის მხედრობისა.

ა. ფრონელი.

(შემდეგი იქნება).

ნ. ხიზანაშვილი

და

მისი სალიტერატურო მოღვაწეობა.

უნივერსიტეტში კურსის დამთავრების შემდეგ ნიკო სამსახურში შევიდა და პირველად ზანკეზურის მაზრაში გაამწესეს, ერთ გადაკარგულ მხარეს, სოფ. გერიუსაში, საცა სომხობა და თათრობა მოსახლეობს. მერე ცხინვალში გადმოიყვანეს, შემდეგ სურამში გამომძიებლობდა, ახლა თიანეთში გაამწესეს და ბოლოს—ტფილისში. პირველი მისი ნაწერი „დროებაში" დაიბეჭდა 1879 წელს. კორესპონდენცია იყო ცხინვალიდან. თიანეთში ყოფნის დროს მრავლად შეჰკრიბა თვითონაც და სხვასაც შეაკრებინა ფშავური და ხევსურული ხალხური ლექსები. შემდეგ ეს ხევსურული ლექსები წესსა და რიგში მოიყვანა, დაწვრილებით განიხილა და ფელეტონებად დაბეჭდა გაზ. „ივერიაში" 1887 წელს.

პირველ ნაწერის დაბეჭდვის შემდეგვე ნიკო სრულიად ჩაითრია ქართულმა მწერლობამ, მოჰხვია თავისი კლანჭები და სიკვდილამდე ხელიდან აღარ გაუშვა. ასეთია ძალი მწერლობისა, ხელოვნებისა, მეცნიერებისა. მწერლობა, განსაკუთრებით ქართული მწერლობა და მისი სამსახური შეიქმნა ნიკოს სატრფიალო საგანი. რუსული ძრიელ ემარჯვებოდა, მაგრამ რუსულად წერა არ უყვარდა და ისე განვიდა ამ სოფლით, რომ, თუ არა ვსცდებით, ერთი სტრიქონი არ დაუბეჭდია არასოდეს რუსულად, არც გაზეთსა და არც ჟურნალში. სამაგიეროდ, დიდის ხალისით ეტანებოდა ქართულ ჟურნალ-გაზეთობას და საოცარის სიყვარულით ეკიდებოდა ყველას, ვინც-კი ცოტაოდენს ფხასა და ნიჭს გამოიჩენდა სამწერლო ასპარეზზედ. როცა ივ. მაჩაბელი ჯერ ჟურნ. „ივერიასა“ და მერე „დროებას“ ბეჭდავდა, იმისი განუყრელი მეგობარი, გულითადი ამხანაგი ნიკო ხიზანაშვილი იყო. „ვანიჩკა“ და „ვანიჩკა“! სულ იმისი სახელი ეკერა პირზედ; იმას შეჰხაროდა, შესტრფოდა. ვიდრე დ. კეზელიც „დროებაში“ სწერდა, გვერდიდან აღარ ჰმორდებოდა. ყველას გაეგონება, რა მოწიწებით და სიყვარულით ეკიდებოდა ილიას და რა დაახლოვებული, მეგობარი კაცი იყო ნიკო იმისი. ილია, იმის აზრით, ყველაფერი იყო: ჭკვიანი, დინჯი, ნიჭიერი, გენიოსი, ზებუნების კაცი. მცირედს ცუდს თქმას ილიას შესახებ არავის დაუთმობდა და თავ-გამოდებით შეეკამათებოდა. კამათი-კი იცოდა. საზოგადოდ, კარგი მოლაპარაკე იყო, ენა-წყლიანი, ენა-მეტყველი და კამათში მისი დაძლევა აგრე ადვილი არ იყო. დიდად უყვარდა აგრედვე მწერლებში ვაჟა-ფშაველა და მის ლექსებს სულ ზეპირად სწავლობდა. საზოგადოდ, მეტად აღტაცებულის ბუნების კაცი იყო, ექსპანსიური, გაბედული, ხუმარა და ოხუნჯი. სადილზედ, მცირე ნადიმზედ დასასრული არა ჰქონდა იმის ოხუნჯობას, იმის უწყინარს ქილიკობას. თუ მეტადრე კარგს გუნებაზედ იყო — და ჭამა-სმის დროს მუდამ კარგს გუნებაზედ იყო, — მუცელი უნდა ორთავ ხელით დაგეჭირა, ისე შნოიანად და მარჯვედ ხუმრობდა, მარილიანად მასხრობდა, ნაკვესობდა.

ფულის ხარჯვაში დიდი ფრთხილი კაცი იყო, ჰომჭირნე, ხელ-მოჭერილი; ძუნწი-კი არასოდეს. ათასში ერთხელ გაჰმართავდა ხოლმე ნადიმს და სტუმრად სხვებთან ერთად უთუოდ მწერლებს მოიწვევდა, ლიტერატორებს, არტისტებს და ნამდვილს, ძველებურ, ქართულს ლხინს გააჩაღებდა.

იმისი საყვარელი სიტყვები იყო:

სმა-ჭამა, დიდად შესარგი,
დება რა სავარგულიაო.

ანუ კიდევ, როცა შეხვდებოდა მეგობარს, ხუმრობით მოიკითხავდა:

რასა იქ, როგორა ხარ,
რა გიჭამია დღესაო?!

ჭამა-სმა-კი მართლა არც ისე ძრიელ უყვარდა განსვენებულს, როგორც თვითონ აზვიადებდა ხუმრობითა და ამხანაგთა გასართობად.

შესამჩნევია, რომ ხოგვისა და ყაირათის მოყვარულს ნ. ხიზანაშვილს, დიდად მომჭირნეს და ფულის ყადრის მცოდნეს არას დროს არც მოუთხოვია და არც აუღია თავის ნაწერებში არავითარი ჰონორარი, თითქო შეურაცხ-ყოფად მიაჩნდა ფულით დაფასება ნაწერისა, ფულზედ გაყიდვა გონებითა და ჭკუით ნაშრომისა. ნ. ხიზანაშვილს ლიტერატორობა სამშობლო ქვეყნის წინაშე სავალდებულო მსახურებად ჰქონდა დასახული, წმინდა, უანგარო მსახურებად. ამისთანა მსახურებისათვის ფულის აღება ეჩოთირებოდა, ეხამუშებოდა. არც არას დროს გაუხსენებია, ფული მომეცით ნაწერებშიო; მაშინაც კი ცივს უარს ამბობდა გასამრჯელოზედ, როცა რედაქციას მოხერხება ჰქონდა ეძლია ჰონორარი.

ხშირი თანამშრომლობა დაიწყო „დროებაში“ 1883 წლიდან, როცა ეს ყოველ-დღიური გაზეთი ივ. მაჩაბლის ხელში გადავიდა. დაბეჭდა საკმაოდ ვრცელი პუბლიცისტური წერილები „ძველი და ახალი თაობა“ [1]), „ჩვენს ლიტერატურულ კეთილ-წესიერებაზედ“ [2]), „შრომა“ და მისი იურიდიული სიბრძნე“, „მგზავრის შენიშვნებიდან“, „ხმა პროვინციიდან“, „ლიტერატურული მიმოხილვა“ [3]). ამ წერილში განხილულია ჟურნალ „ივერიის“ 5 და 6 ნომრები, „ქართულ ენის შემოღების გამო“ (№ 687). ეს წერილი საყურადღებოა. განხილულია სწავლა-განათლების მდგომარეობა საქართველოში გრაფ ვორონცოვამდე. ქართულს მაშინ პატივი ჰქონდაო, მოხელეთათვის საჭიროდ იყო მიღებული მისი ცოდნაო. მოჰყავს აზრი პასკევიჩისა. ახალგაზდობა აქედან რუსეთში უნდა იგზავნებოდეს, თორემ შეინარჩუნებს ეროვნულს ხასიათსა და მიმართულებასაო, აგრეთვე აზრი სემიონოვისა, ქართულს ლიტერატურას ხელი უნდა შეუწყოთ, მხოლოდ ვეცადოთ, რომ გარეგნობით იყოს ქართული და სულით-კი რუსულიო. იმავე წელს დაიბეჭდა კიდევ რამდენიმე მისი ვრცელი წერილი ფელეტონებად. — სხვათა შორის: „ჩვენი გლეხ-კაცობა და აქციზის საქმე“, „წამება ქეთევან დედოფლისა“, „ეკონომია თუ აგრონომია“ (ახალის გუთნების გასინჯვის გამო) და სხვ. 1884 წელს შეუდგა თავის პირველ იურიდიულ გამოკვლევას და დაჰბეჭდა 1885 წელს „დროებაშივე“ სათაურით „ძველი ქართული ოჯახი“ [4]). ამ მონოგრაფიაში განხილულია იურიდიული მდგომარეობა ოჯახისა, უფლებრივი ყოფა ცხოვრება დედა-კაცისა ქართულის კანონდებულებითა და ფრიად საყურადღებოა ამ მხრივ ჩვენის იურისტებისათვის.

1886 წლიდან იწყება ნ. ხიზანაშვილის მუდმივი თანამშრომლობა „ივერიაში“. სუბუქსა და საგაზეთო წერილებს სწერდა საკმაოდ ხშირად სხვა და სხვა ფსევდონიმით, უფრო-კი „Plebs“-ის ფსევდონიმით. ამ ნაწერებს საერთო სათაურად ჰქონდა „მასლაათი“, ხოლო ეპიგრაფად: „სააშიყოდ, სალაღობოდ, ამხანაგთა სართველად (გასართობად)“. უფრო დინჯი, ჭკუა-დამჯდარი ნაწერები და ისტორიული ან იურიდიული კვლევა-ძიებანი, საეტნოგრაფიო და საზეპირ-სიტყვაო მასალა იბეჭდებოდა „ურბნელის“ ფსევდონიმით.

სუბუქი, საგაზეთო, საფელეტონო და საპოლემიკო წერილები შეეხება სხვა და სხვა წვრილმან საგანს ჩვენის საზოგადო და სალიტერატურო ცხოვრებისას. არა იშვიათად საგნად ასეთის წერილებისა იყო ხოლმე ახალ-წლის და აღდგომის მიგებება ძველად საქართველოში, მეფის კარზედ.

თითოეულს ასეთს ნაწერს ეტყობოდა არა მცირედი ლიტერატურული ნიჭი და კარგი გონებრივი მომზადება. ენა ჰქონდა შნოიანი, ლაზათიანი. ბევრი მისი ფელეტონი, სახელდახელოდ დაწერილი სავსე ჭკუით, ცხოვრების ცოდნით, გამოცდილებით და ხშირად გარეგნობითაც. საინტერე-

---

[1]) „დროება“ 1883 წ. № 94.

[2]) იქვე, № 99.

[3]) იქვე, № 105

[4]) იხ. „დროება“ 1880 წლისა №№ 2, 3, 5, 89, 92, 96, 192, 193, და „ივერიაში“ 1886 წლისა № 85 და 86.

სოა ამ მხრივ. სხვათა შორის, მისი პოლემიკა არჩილ ჯორჯაძესთან, რომელიც მაშინ სწერდა სხვა და სხვა სოციოლოგიურ საგნის შესახებ „ცნობის ფურცელში“, ხოლო მისი წერილი, დოქტორის სამსონ თოფურიას გარდაცვალების გამო დაწერილი, პირდაპირ მარგალიტია წყობილი, ისეთი წმინდა და ღრმა გრძნობაა შიგ ჩართული და ჩაქსოვილი.

განსვენებულს ძრიელ ახლო ვიცნობდით და თითქმის სტრიქონი არ დაუწერია, რომ არ წაგვეკითხოს და უნდა ვსთქვათ, სწორედ ყოვლად სიმპატიური საგაზეთო მწერალი და პუბლიცისტი იყო ღრმად შემუშავებულის ეროვნულის მსოფლ-მხედველობით, ნამდვილი ქართველი მწერალი, ქართველობის სულთა-სწრაფვის, სულის-კვეთების ზედ-მიწევნით მცოდნე, მისის გულის ნადების გამომხატველი კარგის, ლამაზის ქართულით. უნდა ალვიაროთ, რომ ჩვენ, ჩემდა თავად, ბევრნი არ გვინახავს მისებრ ზედ-მიწევნით მომზადებული საგაზეთო პუბლიცისტიკისათვის, მისებრ მიმზიდველი და სიმპატიური მწერალი. კაცი ევროპიულად იყო განათლებული, ჰკუა და ნიჭი უჭრიდა, კალამი ემორჩილებოდა, რადგან ღრმად მცოდნე იყო ქართულისა, ბუნებით ძალიან მოძრავი და ცოცხალი იყო, გრძნობა სამართლიანობისა სავსებით ჰქონდა შესისხლ-ხორცებული, როგორც კარგად მომზადებულს იურისტს და, ცხადია, რომ ყოველი ეს მისი თვისება ისე იხატებოდა მის ნაწერებში, როგორც სარკეში.

ხოლო უდიდესი დამსახურება ნ. ხიზანაშვილისა, დიდი მისი ღვაწლი სამშობლოს მწერლობისა და მეცნიერების წინაშე არის მისი ისტორიული და იურიდიული მონოგრაფიები. უმეტესი მათ შორის დაიბეჭდა „ივერიაში“, ხოლო ორი, სახელდობრ „დავით აღმაშენებელი და იმისი დრო“ და „ჩვენის საეკლესიო ისტორიიდან“ (სამართალი კათალიკოზთა) ჟურნალ „მოამბეში“, 1894 წ. და 1898 წ. № 3. ერთი ისტორიული მონოგრაფია კიდევ „ლიპარიტ ორბელიანი და მისი დრო“, შავად დაწერილი, შეუმუშავებელი დარჩა განსვენებულს და ვგონებ ილია ჭავჭავაძის ქაღალდებში უნდა იყოს ამ ჟამად. მისი მონოგრაფია „გიორგი ბრწყინვალე“ და მისი ძეგლის დება, „ათაბაგნი ბექა და აღბუღა და მათი სამართალი“ გაზ. „ივერიაში“ იყო დაბეჭდილი და შემდეგ ცალკე წიგნადაც გადაიბეჭდა.

ჩვენ მხოლოდ აღვნიშნეთ სხვა და სხვა ნაწერები და გამოკვლევანი ნ. ხიზანაშვილისა. გაკვრით დავახასიათეთ მისი ლიტერატურული საქმე დაწვრილებით განხილვა და დაფასება ნ. ხიზანაშვილის სალიტერატურო და სამეცნიერო მოღვაწეობისა-კი ჩვენზე უფრო მცოდნეთათვის დაგვითმია.

გ. ყ.

გრიგოლ ვოლსკი

(ნეკროლოგი).

5 ღვინობისთვეს ხანმოკლე, მაგრამ მძიმე ავადმყოფობის შემდეგ გარდაიცვალა გრიგოლ ვოლსკი. ქართველ მოღვაწეთა მცირედ გუნდს მოაკლდა ერთი შესანიშნავი მებრძოლი, ქართველ ხალხის ბედნიერებისათვის შარნათელი და შეუდრეკელი მებრძოლი.

განსვენებული ეკუთვნის გასულ საუკუნის მეოთხმოცე წლების მოღვაწეთა გუნდს. დაასრულა ქუთაისის გიმნაზია, საიდანაც მეოთხმოცე წლების დასაწყისში გავიდა მოსკოვის უნივერსიტეტში. აქ ის გატაცებით იღებდა მონაწილეობას მაშინდელ სტუდენტთა მოძრაობაში. მაშინ ის იყო რეაქციის იწყებდა მძვინვარებას. საჭირო იყო აბობოქრებულ შავრაზმულ ტალღას წინააღმდეგობა დახვედროდა და თუ მისი დაძლევა არ მოხერხდებოდა, მაინც რამდენადმე შეეჩერებიათ. გრიგოლ ვოლსკის თაოსნობით მოსკოვში შედგა ქართველთა სათვისტომო ორგანიზაცია, რომელმაც თავიდანვე თვალსაჩინო ადგილი დაიჭირა მოსკოველ სტუდენტობის შორის. ამ სათვისტომოს ხელმძღვანელი და სულის ჩამდგმელი იყო გრიგოლი.

უნივერსიტეტის დასრულების შემდეგ განსვენებული დაბრუნდა საქართველოში, რომელიც მას გატაცებით უყვარდა. ხელობით ექიმი, ის ცოტა დროს მისდევდა თავის სპეციალობას, შემდეგ დაანება თავი ექიმობას და მთელი თავისი ძალღონით საზოგადო საქმეებში ჩაება. ეს მოხდა გასულ საუკუნის მეოთხმოცდაათე წლებში. ბათომში ის იყო მაშინ შემოღებულ იქმნა ქალაქის თვითმართველობა. ვოლსკის მეცადინეობით ადგილობრივ მცხოვრებთაგან შესდგა ცხადი პროგრესიული ჯგუფი, რომელიც ცდილობდა გამკვლავებოდა ყველა თვითმართველობის შემხუთველ ძალებს. ამ ჯგუფის მეოხებით ქალაქის ხელმძღვანელებათ გაყვანილ იქმნენ ასათიანი და ვოლსკი, პირველი ქალაქის თავად, ხოლო მეორე გამგეობის წევრად. გამგეობის წევრად ვოლსკიმ დაჰყო თორმეტ წელზე მეტი. ამ დროის განმავლობაში ის მედგრად ებრძოდა ბათომის საზოგადოების ბნელ ძალებს, რომელთა უფრო თვალსაჩინო წარმომადგენელნი იყვნენ „ჩერნომ. ვესტნიკის“ რედაქტორი პაჟმი და ნოტარიუსი გრიელსკი. ბრძოლა მეტად სამძიმო იყო, ადგილობრივი ადმინისტრაცია მხარს უჭერდა შავრაზმულ მოძრაობას; და მხოლოდ განსვენებულის შეუდრეკელ ძლიერებას შეეძლო არ დაეხია უკან ამ უთანასწორო ბრძოლაში. ვოლსკის გამგეობის წევრად ყოფნის დროს ბათომი გამშვენიერდა, ევროპიულ ქალაქად იქცა: მთელ ბათომში ქუჩები მოკირწყლეს და გაამშვენიერეს, მოაწყვეს ელექტრონის განათება, დაარსდა ბათომის გიმნაზია ქალაქის მიერ აშენებულ სახლში, დაარსდა ქალაქის საავადმყოფო, მოაწყეს წითელი ბაზარი, ააშენეს ქალაქის თვითმართველობისათვის ახალი სახლი.

ხოლო განსვენებულის მდიდარს ბუნებას არ აკმაყოფილებდა მარტო ქალაქის საქმეები. ის იღებდა მხურვალე მონაწილეობას ყოველივე ქართულ საქმეში. მისი ხელმძღვანელობით ბათომში დაარსდა წერა-კითხვის საზოგადოების განყოფილება, რომლის თავმჯდომარედ იყო ვოლსკი. ქართველ მოღვაწეთა მცირე გუნდმა დააარსა აქ ქართული სკოლა, რომელსაც მეტად დიდი კულტურული მნიშვნელობა ქონდა ჩვენთვის. ამავე დროს შეუდგენ ქართულ ეკლესიის აგებას.

უკვე სტუდენტობიდან ვე განსვენებული იდებდა მონაწილეობას ქართულ დიტერატურაში უმწიფარეაის ფსევდონიმით. სწერდა ლექსებს და პუბლიცისტურ წერილებს, სოარგმნიდა მოთხრობებს, როგორც რუსულიდან ქართულად, ისე ქართულიდან რუსულად. მის ლექსებში გამოსჩენილი ღრმა და გულწრფელი სიყვარული ადმონებულ ქართველ ხალხისადმი. ეოლსკი იყო გატაცებული პატრიოტი, ხოლო მისი პატრიოტიზმი იყო ანა ფეოდალური, ანარქიულ დემოკრატიული. ძლიერი სულის ადფრთოვანებით დაწერილია მისი ლექსი: „შენ გეტრფი მარად“, რომელსაც დღეს საქართველოს ეოკელ კუთხეში იმღერიან

ეოლსკი ღრმა მცოდნე იყო საშშობლო ლიტერატურისა. 1907 წ. ზაფხულში მან თავი დაანება ბეოიმს, რომლის აღორძინებას მან ამდენი ძალ ღონე შესძინა, და გადმოვიდა ტფილისში, სადაც ქართულ გიმნაზიაში იკისრა ქართული ენის მასწავლებლობა. მაგრამ აქ ულმობელმა სიკვდილმა ადარ დაუცადა ხანგრძლივი მუშაობა. ის უდროოდ, როცა ჯერ კიდევ ძალ ღონით სავსე იყო, დაგვაკარგა, დაგვაკარგა კაცი, რომლის შესახებ მტერიც გულახლით იტყვის: ეს იყო სუფთა პატიოსნების მქონე, უმწიკვლო მუშაკი საზოგადოებრივ ასპარეზზე.

ვ. ლ.

ერის უფლება.

V.

საუბედუროდ საერაშორისო საშართლის ლიტერატურაში და საზოგადოდ სოციალურ მეცნიერების ლიტერატურაში ერისა და მის უფლებათა შესახებ ისეთი ვრცელი და ღრმა კვლევანი არ მოიპოვებიან, როგორნიც სახელმწიფოსა და მის უფლებათა შესახებ. ამ უკანასკნელ საკანზედ უფრო მეტიც ულაპარაკნიათ და უფრო მეცნიერულადაც, მაშინ როდესაც ერის ნამდვილი მეცნიერული განსაზღვრაც კი არსად მოიპოვება, არა თუ მისი უფლებანი საერთაშორისო არ არიან განსაზღვრულნი. არა მარტო საერთაშორისო საშართლის მეცნიერება ერის ცოდვილი ამ მხრით, არაშედ მეტად კიდევ ის სოციალისტური ლიტერატურა, რომელიც აღმოცენდა ინტერნაციონალიზმის ნიადაგზედ,—სოციალისტურ ინტერნაციონალიზმისა, რომელსაც თავს უნდა ედვა ერის ცნების განსაზღვრა და გარკვევა მის უფლებათა, რადგანაც მისი პრეტენზიაა ადგილი დაიჭიროს თანამედროვე, არსებულ, ბურჟუაზიულ განწყობილებათა, როგორც საზოგადოებათა შიგნით, ისე საზოგადოებათა გარეგ, მათ საერთო-ერთო დამოკიდებულებათა სფერაში.

გავეგეთ ავტორებს, რას ამბობენ ეგინი ერისა და მის უფლების შესახებ.

ლიტტრე ამბობს: „ერი არის კრებული ადამიანთა, რომელნიც ერის ტერიტორიაზედ სცხოვრობენ, რომელთაც **შეიძლება ჰყავდესთ და არა ჰყავდესთ საკუთარი მთავრობა** (კურ. ჩვ.), რომელთაც იმდენად საერთო ინტერესები აქვთ, რომ შეიძლება იგინი ერთს რომელიმე რასას მივაკუთვნოთ“. „ეროვნებათა ბრინციპი ის არის, რომ ერთი რასის ნაწილი მიისწრაფის შეადგინოს **პოლიტიკური ორგანიზმი**“ (კურსივი ჩვენია).

აქ უკვე შთანაბეჭდია ერის უფლებისა, თუმცა მკრთალად თვალ-საჩინო.

ესმენი და თვით ბრ. ნისის აზრით, სახელმწიფო **ერის** (კურსივი ჩვენია) იურიდიული გაბატონებაა. (A. Esmein, Elèments de droit constitutionnel).

ნისის აზრით (Le droit Jnternational, t I) ერი თემისაგან კლანისაგან წარმოსდგა: თემთა და კლანთა კავშირი იწყრა განსაზღვრულ ტერიტორიას, რომელზედაც ვითარდება ეროვნული საზოგადოება, საერთო მიზნის განხორციელებისაკენ მიმსწრაფი.

აი, აქ იბადება ევროპისათვის ბრობლემა. ამბობს ნისი, აქვს თუ არა ეოველ ერს დაარსოს სახელმწიფო, ე. ი. აქვს თუ არა მას ერთი უპირველესი უფლებათაგანი, ვიტყვით ჩვენ, ურომლისოდაც იგი ეოველთვის სხვა სახელმწიფოს მონობაში ვარდება.

ბევრი ადიარებს ასეთს უფლებას ერისას. ამერიკელ ბრინტონისათვის ერი უპირველესი ელემენტია კეთილდღეობისა, რომლის შემდეგი განვითარება იწყვევს **საერთაშორისო განვითარებას**. (The „nation“ as an element in Anthropology).—ეოველ პირველ ეოფილ ხალხს უფლება აქვს შეადგინოს სახელმწიფო. შემოიზომოს ტერიტორია, და ამ სახელმწიფოს საშუალებით აღსრულოს თავისი ისტორიული მისია.—ამბობს ნისი სხვებთან ერთად. ეროვნული ბრობლემა ერთი ერისაგან შემდგარ სახელმწიფოს უფრო მიდგა აუენებს, ვიდრე მრავალ ერისაგან შემდგარ სახელმწიფოს. ამ ბრობლემის მიხედვით ერი უნდა იყოს საერთაშორისო საშართლის საკანი და სახელმწიფოს ადგილი უნდა დაიჭიროს.

როდენ ყაკმენმა დაიკანა შემდეგი ბრობლემა: საჭიროა ვიცოდეთ, განსახილველია თუ არა ერი, როგორც უფლებათა და ვალდებულებათა მქონე იურიდიული არსი, როგორც ინდივიდი და სახელმწიფოო. (Les principes philosophiqnes du droit Jnternational).

ძველად თვით საზოგადოებაში არ იყო ეროვნული მოძრაობა ისეთი ძლიერი, როგორც მეცხრამეტე საუკუნეში, რადგანაც ერთა შინაგანი კოჭვზია ისეთი მჭიდრო არ იყო მაშინ, როგორც შემდეგ.

უკვე საფრანგეთის რევოლიუციას სრულიად თანამედროვე ეროვნული ხასიათი დაეტყო. საფრანგეთის აზრმაც წამოაყენა ბრინციპი ერთა უფლებისა, თავისუფლებისა და თანასწორობისა, მაგ. უმეტეს რომ მთელი ევროპის ერთა რეაქციონური ძალა საფრანგეთის ერს ემუქროდა. რევოლიუციამ განაცხადა, რომ „კეთილრა-

ბა წარმოადგენს ერის დიდ საზოგადოებას[1], რომლის მიზანიც უნდა იყოს მშვიდობიანობა და ბედნიერება მისი ყველა წევრისა". „ამ დიდ საზოგადოებაში, განაგრძობენ რევოლიუციონერები, **ხალხებსა** (ე. ი. ერებს. B) (კურს. ჩვენ.) და სახელმწიფოებს აქვთ თანასწორნი ბუნებრივნი უფლებანი და იმავე სამართალს ექვემდებარებიან, როგორსაც ინდივიდები, **მაშასადამე არც ერთს ხალხს არა აქვს უფლება შეეხიოს სხვის საკუთრებასა და წაართვას თავისუფლებაო**". (კურს. ჩვ.).

ბოლ ლეხერი ამბობს (Introduction à un cours de droit International): „საზოგადოებრივ ჯგუფებს ჭქონდათ უფლება თავიანი ბედის განხორციელება ისეთ პოლიტიკურ წყობილებაში ენახათ, რომელნიც განარჩიონ იმ საზოგადოებრივ ორგანიზაციისაგან, რომელთანაც ისინი შეკავშირებულნი იყვნენ. მათ ჭქონდათ უფლება შეერთებოდენ ან იმ სახელმწიფოს, რომლისადმი ბუნებრივ სიმპატიასა ჭგრძობდენ, ან როდესაც ისეთს სახელმწიფოს ვერა ჭპოულობდენ თანახმად თავიანთ მისწრაფებისა, **განთავისუფლებულიყვნენ და თავისთვის შეექმნათ საკუთარი პოლიტიკური ორგანიზმი.** (კურს. ჩვ.).

ნისის სიტყვით, ვენის კონგრესსზედ კამარჯვებულმა რეაქციამ პირდაპირ ფეხით გასთელა ერის უფლება, უარ ჭყო ერთა მისწრაფებანი, პირველად თანამედროვე ხანაში პირდაპირ დაურიგეს გამარჯვებულთ 33 მილიონი ხალხი. ამან ისეთი ძლიერი ეროვნული იდეა დაბადა, მოჭყავს ნისს ლაველეს სიტყვები, რომელიც სიძლიერით მე-XVI საუკუნის რელიგიოზურ აღფრთოვანებას უდრიდა. ამან განთავისუფლა სიბერძნეთი, სერბია, რუმინია, ბოლგარია, შეაერთა გერმანია და იტალია, აამხედრა ავსტრიისა და ოსმალეთის ხალხები, დაბადა პანგერმანიზმი და პანსლავიზმი.

პირველი მეცნიერი, რომელმაც მეცნიერულად განიხილა ეროვნული უფლების ბრძოლა, უკვე ხსენებული იტალიელი მანჩინია, რომელიც ნეაპოლიდან განაძევეს და რომელიც სარდინიის მთავრობამ ტურინის უნივერსიტეტის კათედრაზედ მიიწვია 1850 წელს სამართლის სასწავლებლად. ეს ისეთი დრო იყო, როცა იტალიის მახვილი ჭქონდა აღებული, თავგანწირულად იბრძოდა, მთელი ევროპა კი ამხედრებული იყო მეტერნიხის პრინციპის წინააღმდეგ—რაც სახელმწიფოებს **აქვთ**, იგი ხელ-უხლებელია და სიტყვა „იტალიის" არავითარი პოლიტიკური აზრი არა აქვსო. პროგრესისტი აზრითა და მოუვარე თავის დიადი სამშობლოსი, რომელსაც შეიძლება ევროპაზედ მეტი უფლებაც ჭქონდა საკუთარ სახელმწიფოს დაარსებისა და ეროვნული თავისუფლების, მანჩინი გამოესარჩლა საზოგადოდ ერის უფლებასა და დაარა იგი მიუხედავად იმისა, რომ რომელიმე ერს შეიძლება არა ჭქონოდა სახელმწიფო; მისი აზრით სწორედ ისეთ ერს, რომელსაც არა ჭქონდა სახელმწიფო და სხვა სთელადვდა მის მიწა-წყალსა, უფლება ჭქონდა სახელმწიფოს დაარსებისა, რომ ეს უფლება დაეცულ-ეყოფილიყო. მისთვის საერთაშორისო სამართალი უნივერსალური სამართალი იყო, ერის იდეა იყო ელემენტარული, სახელმწიფოს იდეა კი მისგან უბრალო წარმოშვებარი იდეა ამატომაც ერი უნდა ყოფილიყო საგანი საერთაშორისო სამართლისა და არა სახელმწიფო.

ამ მიზნით იკვლევდა იგი თეორიულად ერის არსებასა. ტერიტორია, რასა, ენა, ზნე ჩვეულება, სჯული, ისტორია —ეი რა ჭქმნიდა ერის სხეულსა, რომელსაც ასულდგმულებდა შეგნება საკუთარი ეროვნებისა, **ეროვნული თვითშეგნება**,—გრძნობა, რომელიც ერს შიგნით აწესრიგებს და გარედ ამოქმედებს, როგორც ერთს მთელს პიროვნებასა. საჭიროა ეს ზნეობრივი ერთობა, საერთო აზრი, უმაღლესი იდეა ეროვნებისა. ერი მისთვის არის ამგვარად: „ადამიანთა ბუნებრივი საზოგადოება, რომელთაც აქვსთ ერთობა ტერიტორიისა, თანამოამედობისა, ზნე-ჩვეულებანი ენისა, თანახმად მათი საერთო ცხოვრებისა და საზოგადოებრივ შეგნებისა". მისთვის დაცვა და განვითარება ერისა არ იყო მხოლოდ უფლება, არამედ იურიდიული მოვალეობა. იგი პირდაპირ ამბობს: **„არსებობს მხოლოდ ერი საგანი, ერთი პიროვნება საერთაშორისო სამართლისა,—ერი"ო** (კურს. ჩვ.). **„რაციონალური საზღვარი ყოველი ერის უფლებისა არის სხვა ერები; გარანტია საერთაშორისო სამართლისა ყოველი ერის დამოუკიდებლობის პატივისცემაში და აღიარებაშია.** მისთვის უმაღლესი მიზანია ჯანბატისტა ვიკოს **„ერთა კაცობრიობის შექმნა"** [1]) (კურს. ჩვ.). (Professore Pasquale Stanislao Mancini: Della nazionalitá come fondamento del dritto delle genti etc.).

ბლიუნჩლი თითქმის ეთანხმება მანჩინის ერის განსაზღვრაში, მაგრამ რაც ერია მანჩინისათვის, იგი ბლიუნჩლისთვის ხალხია. ხოდო ერი მას უსახელმწიფოდ ვერ წარმოუდგენია. მაგრამ განა საქმე სიტყვაა. მაშინ როდესაც მანჩინისათვის ერის დაცვა და განვითარება **არა თუ უფლებაა, არამედ მოვალეობაც კი უნივერსალური სამართლისა,** ბლიუნჩლი ამბობს: **„არა არს ერი უსახელმწიფოდო"**. „ერი გვიჩვენებს, რასკვირველია,—ამბობს ბლიუნჩლი,—სულიერ ერთობასა, ხასიათისა, ენისა და ზნე-ჩვეულებათა ერთობასა, **როდესაც იგი ერთობით დამყარებულია ერთ ხალხზედ.** (კურს. ჩვ.). მაგრამ იმ ერს, რომელიც შესდგება სხვა და სხვა ხალხისაგან, ან ხალხთა ნაფლეთებისა.

[1]) E. Nys, Le droit International, p. 343 et seq.

გან, ნაკლები ერთობა აქვს, ვიდრე თვით ხალხსა. ერს ყველაზედ უფრო ახასიათებს სრული ერთობა სამართლისა, მონაწილეობა მმართველობაში, ნიჭი თავის ერთიანობის, ნების გამოხატვისა და მისი საქმედ ქცევისა, ის ორგანოები წეს-წყობილებისა, რომელიც მას აქვს, ერთი სიტყვით საზოგადოებრივი და იურიდიული პიროვნება". (Thèorie gènérale de L'Etat). აქ ცხადია, რომ ბლიუნჩლი ერსა და სახელმწიფოს ერთმანეთში ურევს. მისთვის ერი და სახელმწიფო ერთი და იგივეა, ხოლო ხალხი ის არის, რაც ჩვენთვის ერი. მაგრამ უბედურება ეს კი არ არის, უბედურება ის არის, რომ მას არა სწამს პირველის უფლება, არამედ მეორესი. რადგან ერთხელ ოდესმე სხვა და სხვა ხალხები (ერები) ერთი უფლების ქვეშ მოქცეულან, ამიტომ მათ ერი (სახელმწიფო) შეუდგენიათ, ე. ი. იურიდიული პიროვნება, და არ არის საგანი საერთაშორისო სამართლისა გარეშე ასეთის პიროვნებისაო. ის კი ავიწყდება პატივცემულ ავტორს, რომ არსად არა ხდება, რომ ერთი სახელმწიფოს ხალხები თანასწორად იღებდნენ მონაწილეობას მართვა-გამგეობაში, თანასწორად იჩენდნენ ნებასა და საქმედ აქცევდნენ მას. ისიც ავიწყდება, რომ სხვა ერის იურიდიული ნორმებით დაჭერილი „ხალხი" თვით არის პიროვნება, რომელსაც უფლება აქვს ახდილი „ერის" მიერ, და ამ პიროვნებას უნდა მოიპოვოს იურიდიული პიროვნებაც, რომ სწორ-უფლებიანი წევრი გახდეს საზოგადოებათა საზოგადოებისა. ამიტომაც არის, რომ „ხალხები" არასოდეს არ კმაყოფილდებიან „ერის" ნაწილად ყოფნასა და „ერობას" სცდილობენ,—ამაში გამოიხატება მათი ნების გამოჩენაცა და საქმედ ქცევაც უპირველეს ყოვლისა.

ყოველ შემთხვევაში ბლიუნჩლი არსებულ სახელმწიფოებს აღიარებს საერთაშორისო სამართლის საგნად, საერთაშორისო სამართალიც მისთვის მომქმედი სამართალია, რომელიც მარტო სახელმწიფოთა, **უკვე სუვერენ** სახელმწიფოთა შორის განწყობილებათ აწესრიგებს, და არა იდეალური, უნივერსალური სამართალი, რომელმაც **მოვალეობად** უნდა გაიხადოს ერთა (ხალხთა) დაცვა და განვითარება, ამ ბუნებრივ სოციალურ ორგანიზმთა საერთაშორისო სამართლის სფეროში შეყვანა თანასწორობის პრინციპის სახელით. ბლიუნჩლი პირდაპირ ამბობს: „ჩვენც (მანჩინისთან ერთად) აღვიარებთ ერებს, როგორც რასიულად და კულტურულად ისტორიულ საზოგადოებათა, რომელთაც უნდა განაცხოველონ სახელმწიფონი ეროვნული სულით, და ჩვენ ვიცით, რომ თანამედროვე სახელმწიფოთა არსების ხასიათი უპირველეს ყოვლისა ეროვნულია. მაგრამ სანამ ერები ხალხებად არ იქცევიან და **სანამ სახელმწიფოს სახით კანონიერ სხეულად არ გარდაიქმნებიან, ისინი ვერ წარმოადგენენ იურიდიულ ძალასა.** მათ აკლიათ ერთობა ნებისა, და ის ორგანოები, რომელთაც **ნება უნდა გამოიჩინონ. ეს ორგანოები მხოლოდ სახელმწიფოშია.** საერთაშორისო სამართალი რომ ეროვნების ელასტიურ საფუძველზედ იყოს ნამდვილად დამყარებული, და არა სახელმწიფოს მაგარ საფუძველზე, იგი ყოველივე ძალას დაჰკარგავდა, მას აღარც აღიარებდნენ და აღარც პატივს სცემდნენ". (Le droit Jnternational codifiè). აქ უკვე უკუღმა ესმის ბლიუნჩლის „ერი" და „ხალხი", ვიდრე ზემოდ.—აქ პირდაპირ არის აღიარებული—ძალა აძლევს ერს უფლებას საერთაშორისო სამართლის სფეროში შესვლისას, და არა თვით სამართალი იღებს საზოგადოდ ერს თავის სფეროში. აქ პირდაპირ ძალაზეა დამყარებული საერთაშორისო სამართალი, და არა საერთაშორისო სამართალია შემზღუდველი ძალისა, რომელიც შეიძლება უსამართლობას სჩადიოდეს. და რამდენს სჩადის **სახელმწიფოთა** ძალა ასეთს უსამართლობას! ამას თვით ბლიუნჩლიც გრძნობს და ერთ ადგილას ამბობს—ჩვენ ვაღიარებთ სახელმწიფოთა საქმეებში ჩარევის საჭიროებას, **საერთაშორისო სამართლის სახელით,** როდესაც ადამიანის უფლებაა შელახული რომელიმე ეროვნების სახითაო!..—ყოველ შემთხვევაში ბლიუნჩლის საერთაშორისო სამართალი დიამეტრალურად წინააღმდეგია მანჩინის სამართლისა, რომელიც იდეალურია და „სამართლიანი სამართალი" (Richtiges Recht, როგორც ამბობს შტამლერი). ამ მხრით როგორ მაღლა სდგას მანჩინი ბლიუნჩლიზედ. თუ გინდ იმითაც, რომ მისი სამართალი უახლოვდება ნამდვილ სამართალს, საზოგადოების შიგნით რომ სცდილობს იმოქმედოს და რომელიც უკვე სცდილობს გამოჰყოს და თითქმის ერთმანეთს დაუპირდაპიროს ძალა და სამართალი დამცველი სუსტთა, დამცველი თავისუფლების ძალის წინააღმდეგ. ბლიუნჩლის სამართალი კი ნამდვილ პირველ-ყოფილ სამართალს უახლოვდება, რომელიც მხოლოდ ძალიდან გამომდინარეობს. ეს არც საკვირველია. როგორც ათასჯერ გვითქვამს, უბრალო სამართალი უხსოვარ დროთაგან არსებულ საზოგადოებათა მიერ შექმნილია, საერთაშორისო კი შედარებით გუშინდელი, და როდესაც ინდივიდი უფრო ზნეობრივია მთელ საზოგადოებაზედ, ისე საზოგადო სამართალი უფრო სამართლიანია საზოგადოებათა საზოგადოების სამართალზე.—აიღე მახვილი, განთავისუფლდი, დაარსე სახელმწიფო,—სამართალიც მაშინ შენს მხარეზე იქნებაო, გვეუბნება ბლიუნჩლი ჩაგრულ ერთ. მანამ კი სამართლისგან დაცვას ნუ მოელით. რომ გაგწყვიტონ მაინც, ჩვენ უფლება არა გვაქვს შევესიოთ სხვა სახელმწიფოს შინაგან საქმეებში, რადგანაც ეს მისი უფლების შელახვა იქნებაო (ესე იგი ჩემი გაწყვეტა!) თუმცა ოდნავ, ხან და ხან, ისიც სუსტ სახელმწიფოთა ვერაგობის დროს, ამოვიღებთ ხმას „ადამიანის უფლების" დასაცველად, ისიც მაშინ, როცა დიდ-სახელმწიფოებს რაიმე სახრავი ეგუ-

ლებათ ამ სხვის სახელმწიფოში!—რა იქნებოდა, რომ უბრალო სამართალი ამასავე გვეუბნებოდეს!—თვით საზოგადოება შეუძლებელი იქნებოდა, ისე აირეოდა ყოველივე; ეს იქნებოდა მგლაკაცთა საზოგადოება, პირველყოფილი, ველური კიდევ უარესი,—რადგანაც იქაც არ აღიარებს ჩვეულებითი სამართალი ასეთ პრინციპებს.

მანჩინის გარდა სხვაც ბევრი იყო რომ აღიარებს ერის უფლებანი მსგავსად ადამიანის უფლებისა უზენაესი სამართლის სახელით დარღვევა ამ უფლებათა უფლებას აძლევს ერებს აჯანყებისა და წინააღმდეგობისასო! მაგრამ ეს ხომ საერთაშორისო სამართალი არ არის, და აჯანყებისა და წინააღმდეგობის უფლება რა უფლებაა, თუ იგი გამარჯვებით არ დაგვირგვინდა. დამარცხებისას ხომ ბატონს **უფლება** აქვს მთელი ერის ძირიან ფესვიანად ამოგდებისა, და საერთაშორისო სამართალიც უკანონებს მას ამ უფლებას, თუ იგი ძლიერია.

ერის უფლებათა თეორიამ ბლიუნჩლის წინადაც და შემდეგაც დაათვრთხო იურისტები და სახელმწიფო კაცები. საკანონმდებლო კრების 14 მარტის 1867 წლის სეანსზედ ტიერმა ეს თეორია ევროპას დამღუპველად გამოაცხადა და სთქვა: „თუ ეროვნების დოქტრინა რასმეს ნიშნავს, მხოლოდ შემდეგს: საჭირო იქნება, რომ მთელი ევროპა, ან უმეტესი ნაწილი ევროპისა შესდგებოდეს ამიერიდან ერთი რასისაგან, ერთისა და იმავე ენით მოლაპარაკეთაგან... ასეთ პირობებში არც ერთს სახელმწიფოს არ ექნებოდა უფლება არსებობისა“ *).

შვეინფურტი ამბობს: „გეოგრაფიულის თვალსაზრისით, ადამიანი თავის იდეებითა და ვნებით, თავის მიდრეკილებით და ზნე-ჩვეულებით არის მხოლოდ „აკცესუარი“ (sic! B.) დედამიწისა; იგი ბუნების შემოქმედებითმა ძალამ განაცხოველა და განასულიერა, როგორც მცენარე, რომელიც მიწამ აღმოაცენა... იდეა ეროვნებისა უნდა დაემორჩილოს იდეას „ბუნებისას, ბუნება კი კაცობრიობის საერთო საუნჯეა“-ო.—პირველი ნაწილი ამ ამონაწერისა ჩვენი აზრით, სრული სიცრუეა, ადამიანი დედა-მიწის ისეთი „აკცესუარი“ არ არის, როგორც მცენარე. მეორე ნაწილი კი არაფერს შუაშია.—აქ სამართალზედ, უფლებაზეა საგანი და არა იმაზე, თუ რომელი იდეა რომელს უნდა დაუმორჩილდეს. ამავე ფორმულით რატომ სახელმწიფოც არ უნდა დაუმორჩილდეს იმავე იდეას ბუნებისას?—და მერმე რა მნიშვნელობა აქვს ამ ს საერთაშორისო სამართლისათვის და მის საგანთა გამორკვევისათვის?

რასაკვირველია, მანჩინის და სხვათა იდეამ პრაქტიკაში ვერ გაიმარჯვა: ბლიუნჩლისა და მის მსგავსთა თეორიაა დღეს განხორციელებული, მაგრამ თვით საკითხი რომ იყო წამოყენებული მეცნიერებაში ერისა და სახელმწიფოს შესახებ საერთაშორისო სამართლის თვალთსაზრისით,—ესეც დიდი პროგრესსია. დიდი პროგრესსია იმიტომ, რომ დღეს სახელმწიფოებრივ საერთაშორისო სამართლის მხრითაც კაცობრიობა არ არის მოწესრიგებული ჯერ კიდევ სრულიად და საგნებით, და მხოლოდ დიდთა და ძლიერთა სახელმწიფოთა ორგანიზაცია, მათი საურთი-ერთო სამართალი და ვალდებულებანი და მათი ბატონობა მიაჩნიათ მთელი კაცობრიობის ორგანიზაციად. მომავალში კი, როდესაც კაცობრიობის ორგანიზაცია წინ წაიწევს, არა თუ ერს,—უმცირესს სოციალურ ინდივიდთა უფლებაც კი იქნება აღიარებული. ამისი შთანაჩენი უკვე სჩანს ჯონ კასსონის განცხადებაში 1885 წელს. ყოველ შემთხვევაში: 1) თვით არსებობა თანამედროვე სახელმწიფოთა-შორისო სამართლისა ძველ დიდთა და პატარა სახელმწიფოთა უწესრიგობისა და უსამართლობის ნაცვლად, 2) აღიარება ამ სახელმწიფოთა თანასწორობისა მიუხედავად იმისა—დიდი იქნება სახელმწიფო თუ პატარა სუსტი თუ ძლიერი,—თუმცა კი უფრო თეორიულად, 3) მიღება საერთაშორისო სამართლის მიერ ყველა ერისა, რომელიც თავს გაინთავისუფლებს მჩაგვრელ სახელმწიფოსაგან, თუმცა ეს უფლება ერისა არ გამომდინარეობს თვით მისი არსებობის უფლებისაგან, არამედ მისი ძალისაგან და ძალით ნაშოვნ დამოუკიდებლობისაგან, 4) აღიარება რამდენიმე მეცნიერთაგან მაინც იმ ჭეშმარიტებისა, რომ ერი და არა **სახელმწიფო** უნდა იყოს ერთად ერთი საგანი საერთაშორისო სამართლისა, ერთად ერთი იურიდიული პიროვნება უნივერსალურ სამართლის წინაშე,—ყოველივე ესე დიდი პროგრესსია ერის უფლებას აღიარების მხრით, მიუხედავად იმისა, რომ, როგორც არა ვთქვით, თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი აღსავსეა შინაგანი წინააღმდეგობით, პრაქტიკული უძლურებითა და ამიტომაც უმეტეს შემთხვევაში უარ-მყოფელი ნამდვილ, იდეალურ საერთაშორისო სამართლისა.

კიდევ ერთი ნაბიჯი გადადგა წინ მეცხრამეტე საუკუნეში ერის უფლებამ. ეს ნაბიჯი სოციალისტური ინტერნაციონალიზმის სფერაში იყო გადადგმული, და, საკვირველია, რომ იგი გაცილებით უფრო ბუნდოვანად არის ახსნილი სამართლის თვალთსაზრისით, ვიდრე მომქმედ სამართლისაგან გადადგმული ესევე ნაბიჯი. შეიძლება თვით ერებსაც მეტი იდეიური წინააღმდეგობა ხვდებოდათ სოციალისტურ ინტერნაციონალიზმის მხრით, ვიდრე საერთაშორისო მეცნიერების მხრით, და ვინ იცის, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო განხორციელება ასეთის სოციალისტურის ინტერნაციონალიზმისა, იქნებ ერებს მეტი ბრძოლაც დასჭირდებოდათ ამ საშინელი დესპოტიის წინააღმდეგ, ვიდრე მათ დასჭირდათ მთელი საუკუნის განმავლობაში თანამედროვე სახელმწიფოთა წინააღმდეგ!

ამ სოციალისტურ ინტერნაციონალიზმზედ და ერის უფლებაზედ შემდეგ.

Báton.

*) საკვირველია, რომ ბევრს ჩვენსა და სხვა ქვეყნის საციალ დ.-ებს ერის უფლების საკითხში ყოველთვის მეტერნიხი, ტიერი და სხვა უდიდესი რეაქციონერები ჰყავსთ გვერდში, როგორც დღეს ავტონომიის და ავტოკეფალიის საკითხში ვოსტორგოვი, პურიშკევიჩი და მსგავსნი, ხოლო მანჩინი, რენანი და სხვანი—არას დროს!

გამომცემელი მიხ. ჯავახიშვილი.